

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रासन पुरस्कृत)
एलिकन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी: २२६५३९६६ / फॅक्स: २२६३१३२५
Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकारची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांघो १०१२/प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या/ नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटींचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

संगणकीकृत

॥ श्री ॥ काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमाया विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ६. एप्रिल १८८३. अंक ४.

हे मासिक पुस्तक
पुणे येथें
ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत
छापिलें.

किंमत ८ आणे.

विक्रीस तयार.

खाली लिहिलेली उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तके ही आमच्या आकिषांन विक्रीस ठेविली आहेत. खाली नमुद केल्याप्रमाणे पैसा पाठावेल्य असतां लिहून आलेल्या पत्त्यावर खाना करण्यांत येतील. पैसा रोख आल्याशिवाय पाठविली जाणार नाहीत.

काव्येतिहास संग्रहाचे व्यवस्थापक.

पुस्तके	किंमत रु०	टपाल खर्च.
१ बेशक्यांची बखर.....	१०१२.....	०२
२ भाऊ साहेबांची बखर.....	१०८	०२
३ मुक्तेश्वरकृत वनपर्व.....	२.....	०२॥
४ वामनी प्रकरणे ४५.....	२.....	०२॥
५ विठ्ठलकृत बिल्हण चरित्र [सुटे कागद.] }०२	०॥
६ शिवछत्रपतीचें चरित्र.....	१	०१॥
७ साष्टीची बखर [सुटे कागद].....	०४	०॥
८ ब्रह्मोदस्वामीचें चरित्र [किता].....	०९.....	०१
९ विठ्ठलराव विंचुरकर यांची कारकीर्द }	[„] ०२	०॥
१० संभाजी व राजा- राम यांची चरित्रे. }	[„] ०१४.....	०१॥
११ कालेयकुतूहल प्र- हसन [संस्कृत] }	[„] ०५	०१
१२ राजव्यवहारकोश	०७.....	०१
१३ पुष्पबाण विलास [मराठी].....	०१॥	००६
१४ अमरशतक [मराठी].....	०६	००६
१५ परशुरामपंत भाऊचें चरित्र	१	०१

चुकीची दुरुस्ती—पत्रे यादी वगैरे, पृष्ठ १०१ ओळ १७ येथे 'डौले' आहे तेथे 'डोल' असे पाहिजे व ३३वी टीप ओळ १० मध्ये 'डौले' आहे त्यावरील असे समजावे.

सूचना.

मराठी कवितेच्या पोटांत 'अनेककवि' असे सदर घालून जीं प्रकरणें छापिलीं जात आहेत त्यांच्या पृष्ठांचा अनुक्रम निरनिराळा न ठेवितां एक सारखाच ठेविला आहे. येणें करून हीं सर्व किरकोळ प्रकरणें एका ठिकाणीं बांधितां येतील. यांचा आरंभ आनंदतनयकृत ताटकावध या प्रकरणापासून झाला आहे व पुढें देवनायकृत श्रावणाख्यान, चतुर्मंत्ररामायण, उद्धवचिद्धनकृत भगवद्गीता वगैरे प्रकरणें आलीं आहेत—याचप्रमाणें संस्कृत काव्यांचे पोटांत 'अनेके' या सदराखालीं सादाशिबी वगैरे लहान लहान काव्ये येत असतात, त्यांच्याही पृष्ठांचा अनुक्रम एक सारखाच ठेविला आहे. असें केल्यानें हीं एका ठिकाणीं बांधितां येतील.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

पंतप्रधान यांची शकावली	१७-२४
पत्रें, यादि वगैरे	१०१-१०८

मराठी कविता.

श्रीरामदासस्वामिकृत युद्धकांड	४९-५६
अनेक कवि—अमृतरायकृत शुक-चरित्र, पदे....	१७५-१८२

संस्कृत काव्ये.

अनेके—श्रीशंकराचार्यकृतः स्वात्मानंदप्रकाशः सोपानपं- चकम् प्रश्नोत्तररत्नमाला	६९-७६
श्रीशिवकाव्यम्-	११७-१२४

१. शके १६८० सैन ११६८. खांसा स्वारी निघोन पुण्याचे गणपतीस गेली. भाऊसाहेब पुण्यांत आहेत. त्यांनीं सदाशिवपेठेस कौल देऊन नवी वस्ती केली. नांव सदाशिव पेठ ठेविलें. पुण्यास चिरेबंदी कुसूं घाला-
वयास कारखाना लाविला. शिमण्याचा रंग मोठा केल्या. श्रीमंत कोंकणांतून पर्वतीस आले. भाऊसाहेब भेटीस गेले. भेटी होऊन वाड्यांत आले. रंग सर्वत्रांवर टाकिला. रंगाची चाल वाड्यांत चालू झाली. रघुनाथ बाजीराव हिंदुस्थानांत छावणीस होते ते लाहोर पर्यंत ठाणीं बसवून आश्विनमासी पुण्यास दाखल जाहले. खंडेराव हत्ती आणिला. या सालीं देकारास पर्वतीवर दरवा-
ज्यास तट बांधून अठरा लक्ष रुपये ब्राह्मणांस देकार दिला. ऐशीहजार ब्राह्मण जाले. कलम.

१. शके १६८१ सैन ११६९. भाऊसाहेब कारभारी असतां दादासाहेब यांणीं लाहोरपर्यंत मुलूक काबीज केला, परंतु खजिना कांहीं आणिला नाहीं. यामुळे दादांची स्वारी घरीं राहून भाऊसाहेब हिंदुस्थानांत जावयास डेरे दाखल जाले. तेथें मुजाफरजंग, गारदी यांचा सरदार, याणें [केलेली] भाऊसाहेबांस माराव याची कृति व पुढें हिंदुस्थानांत पाणिपतावर भाऊसाहेब बुडाले याचे तपशीलाची कारकीर्द आलाहिदा आहे. पुण्याहून जातांना नगरचा किल्ला घेतल्याचा व मोगलांशीं लढाई घेऊन पांसेष्ट लक्ष रुपयांची जहागीर व दौलताबाद किल्ला घेतला हा सर्व पर्याय सदहू पै ख तीं त आहे. श्रीमंत खांसा व रघुनाथ बाजीराव व माधवराव साहेब व नारायणराव व सौभाग्यवती गोपिकाबाई बराबर तांदुळजेपर्यंत होती. पुढें चैत्र शुद्ध १ स शिंदे होळकर यांचीं पत्रे आलीं. सबब श्रीमंतांचा निरोप घेऊन, विश्वासराव सुद्धां निघोन हिंदुस्थानांत गेले. श्रीमंत पुण्यास आले. पुण्यास चिरेबंदी कुसाचें काम लाविलें. जिवाजीपंत अण्णा खासगीवाले यांजकडील कारखाना चालत होता. भाद्रपदमासी पाऊस

६१. “सु० स० तिस्ता खमसैन (म० अ० ११५१ इ० स० १७५८) दादा सा-
हेब कितुराहून देशीं दस्तियास आले.”
दुसरी बखर. वर तर दादा हिंदुस्थानांत गेले असें म्हटलें आहे.

६२. पेशव्यांची बखर, पृ० ७१ टी० ३० पहा.

६३. “सु० स० सितैन [म० अ० ११६० इ० स० १७५९] भाऊ साहेब नगरचा किल्ला घेऊन हिंदुस्थानांत गेले.”
दुसरी बखर. हिंदुस्थानांत पुढील सालीं गेले.

६४. ही हकीगत बाब लिहिणारानें लि-
हिली असल्यास फार तपशीलवार असली पाहिजे. पण ही प्राप्त कशी होते ? आली-
कडे आम्हांस एक वर लिहिल्या प्रकारची कैफीयत मिळाली आहे परंतु ही तीच कीं काय हा पक्का निर्णय होत नाही. हीत मुजफरजंगाचा फिरूर वगैरे इकीकत आहे. पुढें पाणिपतचीही आहे. शेवटीं हीतील म-
जकूर भाऊ साहेबांच्या बखरीतील मजकूर-
रासारखा अक्षरशः आहे.

फार झाला. पर्वतीचे ओढ्यास पाणी आले. श्रीमंतांचे घरी बाजीराव व चिमणी आप्पा यांचा पक्ष होता त्याची दक्षणा पर्वतीवर ब्राह्मणांस दिली. त्या वेळेस ओढ्यांत ब्राह्मण बुडाले. कलम.

१. शके १६८२ सन ११७०. श्रावणमासी तेरा दिवसांचा पंधरवडा पडला. पौषमासी पाणिपतावर भाऊसाहेब फौजे सुद्धा बुडाले. खासा स्वारी पुण्यास होती. चिंचवडचे देव धरणीधर महाराजांस रुप्याचा देव्हारा व हत्ती व खर्चास मौजे बाणेरें इनाम करून दिले. महादाजी आवाजी पुरंदरे यांचा काळ कार्तीकमासी जाहला. खासा स्वारी भाऊसाहेबांचे मदतीस फौज सुद्धा निघाली. जानोजी भोंसले नागपूरकर बरोबर घेतले. रघुनाथ बाजीराव यांस नवाबावर खाना केले. खासा स्वारी व पुत्र माधवराव व नारायणराव व सौभाग्यवती गोपिकाबाई फौजे सुद्धा नगरावरून पैठणास गेले. तेथे देशस्थ सावकार यांची कन्या नवरी पाहून लक्ष्म मार्गशोर्षमासीं केले. पुढे दरकूच नर्मदातीरास गेले. तेथे पौषशुद्ध त्रयोदशीस पाणिपतचे वर्तमान ऐकिले. नंतर नर्मदा उत्तर तीरास जाऊन दरकूच खेचीवाड्यांत राघोगड किल्ल्याजवळीक दाखल झाले. बराबर भोंसले नागपूरकर व हुजुरात मिळून पस्तीस हजार फौज होती. तेथे वर्तमान ऐकिले की, भाऊ साहेब यांची फत्ते जाहली. दुसऱ्याने ऐकिले की, विश्वासराव ठार झाले [व] भाऊसाहेब यांचा ठिकाण नाही. हे ऐकून खाशांनी निळकंठ महादेव पुरंदरे यांबरोबर महादजी शितोळे व जगतापवगैरे हुजुरात देऊन कटक किल्ल्यावर पाठविले. किल्ला कौलास आला. तो आवड अल्लो [?] कडील वकील आला. त्याची भेट घेऊन श्रीमंत निघोन ब्रह्मणपुरावर आले. तो नाना पुरंदरे व बाळाजी जनार्दन फडणीस व त्यांची स्त्री व श्रीमंतांची स्त्री सौभाग्यवती पार्वतीबाई व लोक तमाम पळ आला तो येऊन भेटला. श्रीमंत निघोन वैशाखमासी पुण्यास आले. पूल बांधावयास काम लाविले. नित्य पुला-

६५. हा आंबीलओढा. “मी गेलों ! रे गेलों !!” असे ओरडत कोकणांतील कांहीं ब्राह्मण एका पाठीमागून एक आंबील ओढ्यांत बुडाले म्हणून एक विनोदपर आख्यायिका आहे ती वरील गोष्टीस अनुलक्षूनच काय !

६६. सु० स० इहिदे सितैन [म० अ० ११६१ इ० स० १७६०] “पैठणास लग्न करून हिंदुस्थानांत खेचीवाड्यापर्यंत गेले. तेथे पाणिपताचे वर्तमान आले. दादासाहेब गुड म ठ क ल [?] पावेतो गेले ” हु-

सरी बखर.

६७. पौष शुद्ध ८ बुधवार.

६८. ब्राह्मण लोकांतील देशस्थ, कोंकणस्थ व कऱ्हाडे [करहाडे] या तीन जातींचे सर्व प्रकारे ऐक्य व्हावे म्हणून नाना साहेबांनी तिन्ही जातींच्या ब्राम्हणांच्या सुलीशीं स्वातां लग्न केले असे ऐकिवांत आहे. प्रस्तुत मुलगी बाखरे यांची होती. कऱ्हाडे यांची मुलगी केल्याचा दाखला अद्यापि कोठे सांपडत नाही.

चे कामावर स्वारी जात होती. सैदा दिवसांत काम तयार झाले. भाऊसाहेबांचे शोधास कागद देऊन जासूद पाठविले होते. विश्वासराव मृत्यु पावले हा शोक मोठा झाला. तेणेंकरून शरीर अस्वस्थ झाले. वाढ्यांतच स्वारी होती. रघुनाथ बाजीराव बेदरचे स्वारीहून आले त्यांस व माधवराव साहेब, सखाराम भगवंत, निळकंठ महादेव पुरंदरे यांचे परस्पर एकमेकांचे हातांत हात घालून, राज्य राखवें म्हणून आज्ञा सांगून आपण पर्वतीस राहिले. ज्येष्ठ वद्य प्रतिपदेस—
कलम.

१. शके १६८३ सन ११७१. खासे यांणीं राज्याचा बंदोबस्त सांगून पर्वतीस राहिले होते तेथें त्यांचा काळ ज्येष्ठ वद्य षष्ठीस झाला. जवळ कुण्णराव पारसनीस व कोन्हेर त्रिंबक होते. गोपिकाबाई व नाटकशाळा पलीकडे खोलींत होत्या. काळ जाहला तेव्हां रघुनाथ बाजीराव जवळ आले त्यांणीं मांडी दिव्ही. माधवराव साहेबही होते. सायंकाळीं सर्वत्र मिळोन लांकडी पुलाजवळ नेऊन सार्यक केलें. अवतार समाप्त झालीं.

कारकीर्द माधवराव बळ्हाळ.

१. शके १६८३ सन ११७१. श्रावणमासी श्रीमंत व चुलते रघुनाथ बाजीराव कारभारी निळकंठ महादेव पुरंदरे व सखाराम भगवंत फौजेसुद्धां साताऱ्यास जाऊन रामराजे व ताराऊ साहेब यांचीं वस्त्रे जड जवाहीर शिक्के कटार घेतली. रघुनाथ बाजीराव यांस व दरकदार व अष्टप्रधान यांस व मुत्सद्दी यांस व निळकंठ महादेव यांस दिवाणगिरी व हुजूर मुतालकीचीं वस्त्रे दिलीं. निरोप घेऊन पंत प्रधान पुण्यास आले. कार्तिकमासी नबाब निनाम अल्ली चालून येतात सबब स्वारी निघोन मुकौबल्यास गेली. तों मोगल उर्रिळीवर आला. श्रीमंताचा व नबाबाचा तह होऊन नबाब भागानगरास गेले. श्रीमंत कर्नाटकांत स्वारीस गेले. महाराज ताराऊ साहेब यांचा काळ झाला

६१. 'साठ' असेही होईल. पण साहा असेंच असावेंसें वाटतें. हा पूल कोणता? लकडी पूलच काय ?

७०. ओंकारेश्वराजवळ ब्राम्हण जातीचे लोक शेषटील संस्कार करतात हा आलीकडचा प्रचार असें द्यावरून होतें. नाना साहेबांची समाधी लकडीपुलाजवळ आहे म्हणून सांगतात.

७१. हे पुरंदरे अंबाजीपंताचे नातु व महादाजी पंताचे पुत्र.

७२. मुकाबला=सामना, लढाई.

७३. उरळी कांचन, ता० हवेली.

*नात्ता व भाऊ हे निवर्तल्याचें कधीं ऐकेन अशी जी ताराबाईची अत्युक्त इच्छा ती तस होऊन नंतर बाई परलोकीं गेली !

प्रधान यांजकडील कारकून होते त्यांनी सार्थक केले. नारायणराव बळाळ यांचा व्रतबंध रघुनाथ बाजीराव यांनी केला. कलम.

१. शके १६८४ सन ११७२. श्रीमंत रघुनाथ बाजीराव व माधवराव बळाळ, व नारायणराव बळाळ, कारभारी निळकंठ महादेव, व सखाराम भगवंत पुण्यास असतां श्रावणमासचा देकार ब्राम्हणांस पर्वतीस जाहला. रघुनाथ बाजीराव यांची स्त्री आनंदी बाई [ई]स पुत्र वडिंगांवचे बागेत वाड्यांत भास्करराव शाले. नंतर भाद्रपदमासी श्रीमंत निघोन गंगातीरास गेले. बरोबर निळकंठ महादेव व सखाराम भगवंत. पुण्याचे मुक्तामी पंत प्रधानांजवळ त्रिंबकरावमामा कारभार करू लागले. हरिपंत फडके, गोपाळराव गोविंद पटवर्धन व बाबुराव नाईक व पिराजी नाईक निंबाळकर व हुजुरात पागा डेरेदाखल जहाले. रघुनाथ बाजीराव यांनी नवाबाकडील मुरादखान फौजेनिशी बराबर घेऊन, कारभारी-सुद्धां फौज चालून आली. श्रीमंत पंत प्रधान, त्रिंबकरावमामा फौजेसुद्धां चालून गेले. मुकाबला व्हावा तो खाशांच्या शरीरीं अस्वस्थ होतें. लढाई शा-ल्यावर दुतर्फा दौलत सरकारची खराबी होईल हा विचार करून पंत प्रधान जाऊन भेटले. उभयतां एक अंबारीत बसून डेऱ्यांत दाखल शाले. बापजी नाईक व गोपाळराव गोविंद व पिराजी नाईक व हरीपंत फडके निघोन गेले. श्रीमंतांचे डेरे [सभोवती] रघुनाथ बाजीराव यांचे लोक तीन दिवस बसले. नंतर सखाराम भगवंत व निळकंठ महादेव यांनी श्रीमंतांचे देण्याचे यादीवर रघुनाथ बाजीराव यांची रजू करीत जावे ऐसा तह होऊन डेऱ्याजवळ लोक होते ते उठविले. कारभारी व पंतप्रधान यांचा कारभार चालला. चिंतो विठ्ठल यांस फडाणेसीचें काम सांगितलें होतें. निळकंठ महादेव यांस पुरंदर किल्याच्या सनदा देऊन तेरा लक्ष रुपयांचा सरदारीस सरंजाम दिला

७४. "सु० स० सल्लास [तिसैम म० अ० ११६३ इ० स० १७६२] घोडनदी-वर दादा साहेब यांशी लढाई होऊन उपरांत दादा साहेब सुद्धां मिरज घेऊन भागा नगरास गेले. मोगलांनी पुणें जाळलें." इ० व०.

७५. बडगांव कोणतें ?

७६. दादासाहेब.

७७. त्रिंबक विश्वनाथ पेंडे-हे सदा-शिव राव भाऊंचे मातुल. भाऊंचें प्रेम जसे नाना साहेबांच्या मुलांवर होतें तसेंच त्रिंबक रावांचेही होतें. यांजकडे पुष्कळ

पागा असून त्यां निमित्त गांव व कुरणें हीं बहुत होती. बहुळ ता० खेड नजीक भीमान-दीच्या काशी यांची कुरणें व जमीनी बऱ्याच असून नदीचे तीरी उंचवट्यावर यांचा एक बंगला आहे. तसेंच सायगांव ता० खेड हे त्यांजकडे जाहगिरीत होतें. पुण्यातील खांच्या वाड्यांत हल्ली बौद्धिंग आहे !

७८. सा बडल माधवरावाची फार वाखा-णणी करितात. अल्पवय व हातीं सचा असून इतका दूरवर विचार करणारे राजपु-खण आपणांमध्यें फारच विरळा !

व सखाराम भगवंत यांस नऊ लक्ष रुपयांचा सरंजाम दिलीं व महिमत राव चिटणीस यांस हजार राजतांची सरदारी सांगून तीन लक्ष रुपयांचा सरंजाम दिला. नवावाकडील मुरादखान आले होते त्यांचा सन्मान करून निरोप दिला. रघुनाथ बाजीराव व पंतप्रधान व कारभारी फौजेसुद्धा सातात्यास गेले व रघुनाथपंत यांचे पुत्र भास्करराव यांच्या नावे प्रतिनिधींची वस्त्रे घेऊन मुतालीक नारो शंकर ठेविले. यामुळे भवानराव प्रतिनिधी मोंगलाकडे गेले व मोरो बाबूराव फडणीस व गोपाळराव गोविंद हेही गेले. नागपूरकर भोंसले मोंगलांस जाऊन भेटले. श्रीमंतांची स्वारी निघोन मिरजेस गेली. मोर्चे बसवून सत्ताविमावे दिवशीं मिरज घेतली. तों मोंगल लाखनवाड्याचा घांट चढून आले, व भोंसलेही उंबरीचा घांट चढून येतात, गोपाळराव वगैरे प्रतिनिधीं सुद्धां फौजेचे जमावानिशीं येतात अशी खबर आली. तेव्हां श्रीमंत कूच करोन मल्हारजी होळकर बरोबर घेऊन गंगा उतरून औरंगाबाजेवरून कासारबारीनें मलकापुरास गेले. तेथील खंडणी साठ हजार रुपये घेतली. तों मोंगल गलीम सुद्धां घांट चढोन औरंगाबादेशीं येऊन पैठणावरून नागत-व्यावर मुक्काम केला. श्रीमंतांचे स्वारीमार्गे मोंगलाने यावे तों फितुरामुळे मार्गे न येतां पुण्याकडे आला. श्रीमंतांनीं मार्गे यावे तरी मुलें लेकरे सांभाळावयास फौजेचे लोक जातील, फौज फुटेल, यास्तव पुण्याकडे न येतां उभयतां श्रीमंत ऐशीं हजार फौजेनिशीं तोफखाना मार्गे ठेऊन दरकूच भागानगरास गेले. कलम.

शके १६८५ सैन ११७३ खांसे उभयतां भागानगरीं वैशाखमासी दाखल जाहले. तेथें शहरास कुसूं लगत मुसानदी आहे. यामुळे शहरास हात न लागला. कारवानपुण्यापार्शी एक लक्ष ऐशी हजार रुपये खंडणी घेऊन कुण्णा व तुंगभद्रा संगमाकडे गेले. पुण्यांत मुतालकीवर नारो आपाजी होते त्यांची पत्रे आलीं कीं, मोंगल वगैरे पुण्याकडे आले, पुणें पळून गेलें, मातोश्री गोपिकाबाई व नारायणराव साहेब सिंहगडास गेले, रुमाल वगैरे संपत्ती गडास पाठविली. भोंसल्यांकडील करांडा वगैरे सरदार फौज घेऊन माची लुटली. पुण्यास आग दिली. सरकार [बाडा?] खंडणी देऊन राखिला. कांहीं घरे शहरचीं जळालीं. कांहीं राहिलीं त्यांची याद पाठविली आहे. सिंह-

७९. दिवरे येथें जें एक टोलेजंग शिवालय सखाराम बापूंनीं बांधिलें तें याच सुमारास बांधिलें असावें. हल्लीं ह्या देवा-लयाची झाडलोढही नीट होत नाहीं ! दे-वळाच्या पोंवळीवरून भोंवतालचा देखावा फार रम्य दिसतो. गांवांतून देवळांत जा-

ण्याकरितां मधील ओढ्याला दगडी धरण बांधिलें आहे.

८०. "सु० स० अर्बां तिस्सेन [म० अ० ११६४ इ० स० १७६३] खांसास्वारी धा-रवाड व्यावयास गेली." दुसरी बसर.

गडावर मातोश्रींनी कृष्णाभी हरि साठे यांची कन्या नोवरी निश्चय करून नारायण [राव] साहेब यांचे लग्न केले. ही बातमी आली तेव्हां फौज सुद्धां देशी येतात तो मोंगल व भोंसले यांणी पुरंदरची खंडणी घेऊन राक्षसभुवन गंगातीरीं गेले. श्रीमंत आषाढ वद्य पक्षा मादल [?] मुगी घांटावर येऊन पोहोचले. दुसरे दिवशीं श्रावण शुद्ध सप्तमीस प्रतिनिधी व मोरो बाबुराव यांचे राज्यकारण येऊन निराळे राहिले. मोंगल गंगापार गेला. दिवाण बिठ्ठल सुंदर आईरतिरी असतां सदाशिव रामचंद्र त्याजकडे होते. सरकार फौजेनिशीं श्रीमंत उभयतां चालून गेले. आघाडीस निळकंठ माहादेव व महिपतराव चिटणीस व महादजी शितोळे, माधवराव नरसिंह [व] हुजूर पागा व मोरो कोन्हेर व रंगो कोन्हेर व दादा पोतणीस होते. तो नवाबाचे दाखस व बाणांस भाग लागून दाखवाना उडाला. त्या संघीत निळकंठ माहादेव यांजकडील फौजेनें तोंड लाविले. श्रीमंत येऊन पोचले. रघुनाथ बाजीराव यांचा हत्यदा येत होता. दरम्यान बिठ्ठल सुंदर व बिनायकदास व इस्मालखान पठाण पांच हजार फौजेनिशीं हौयावर उठोन हौदा माघारा फिरविला. मागे पुढें पठाणांची फौज चालली. सरकार फौजेचा मोड जाहला. ईश्वरी कौतुक ! त्यांचेच लोकांत बार सुटून गोळी बिठ्ठल सुंदर यांस लागली. लोक उभे राहिले. पुढें मल्हारजी होळकर होते त्यांची शिल्लक जाहली. यामुळे बिठ्ठल सुंदर सात अंबान्या फौज सुद्धां उभा राहिला. श्रीमंत माधवराव बल्लाल प्रधान घोड्यावर होते ते एकीकडे उभे राहून बिठ्ठल सुंदर यांचे अंबान्यावर आपले लोक पाठविले. तेंटाचे झुंज जाहले. बाबूजी नाईक व दमाजी गाईकवाड श्रीमंतांस पाहत आले. तेव्हां श्रीमंतांजवळ महादजी शितोळे वगैरे लोक होते. तेव्हां शितोळे अंबारीवर जाऊन मारितो म्हणून बोलिले. वांचून आल्यास मांजरी गांव^३ यावा ऐसें बोलून झुंजावर गेले. शितोळे यांनीं अंबारी घेतली. ते समयी माधवराव नरसिंह यांस वीस जखमा लागल्या. नवाबांनीं गंगेपली-कडून तोफांचा मार केला. तीन प्रहर दिवस आला. अकरा कोस मजल चालून येऊन लँढाई केली. त्यांत अन्न येऊन पर्जन्य पडून अंधकार पडला. पठाणांनीं घोड्याच्या कुंच्या मारोन भिजोन राहिले [?] श्रीमंत खासि चालून

८१. शिलक=सरबत्ती.

८२. तडाचें=हडाचें, नेडाचें.

८३. मांजरीगांव साताराजिल्ह्यांत आहे. शितोळे यांजकडे नीरथडीची देशमुखी होती. यांचे वंशज ग्वालैरीस शिंद्यांचे परी आहेत.

८४. माधवराव नरसिंह हे विंचूरकर असावे.

८५. ही लढाई मोठ्या शरेंची झाली. हिचे वर्णन इतके सविस्तर दुसरे कोठे आढळत नाही. पेशव्यांची बखर पृ. ८४ ते ८६ पहा.

येऊन पठाण लुटून घेतले. विनायकदास ठार पडून तीन कोस मुद्दे पडून रण जाहलें. विठ्ठल सुंदर यांस गोळी लागली होती. त्यांस अंबारीतून लोटून दिलें. तों गिलचे लोक यांणीं डोकी कापून भात्यावर घातलें. सदाशिव रामचंद्र व शाबाजी सुपेकर गंगापार गेले. कितीएक बुडाले. सरकारची फत्ते शाली. विठ्ठल सुंदर यांचे अंबारीत बसून उभयतां श्रीमंत गौराई धोंडराईवर मुक्काम केला. पर्जन्य वाढला. गंगेस पूर आला. बावीस उमराव अंबारी सुद्धां पाडाव आले. पठाण वगैरे मराठी फौज तीस हजार बुडाली. नबाब यांनीं तोफा जाग्यावर टाकून निघोन गेले. दुसरे दिवशीं श्रीमंत गंगापार होऊन औरंगाबाजेवर हल्ला केला. शहरांतून मार जाहला. शहरची खंडणी घेऊन मुक्कामास आले. महादजी शिंदेळे यांस रामबाण हत्ती व मांजरीगांव दहा हजार रुपयांचा दिव्हा. व दोनशें स्वारांची सरदारी दिव्ही. गोपाळराव गोविंद मोंगलाईत गेले होते त्यांची मिरज त्यांस देऊन समजावी केली. श्रीमंत दादा साहेबांचे पुत्र भास्करराव यांचा काल जाहला. भवानराव प्रतिनिधी मोंगलाईत गेले होते त्यांची समजूत करून प्रतिनिधी त्यांचे हवाली केली. फडणीशी चिंतो विठ्ठल करीत होते. मोरो बाबूराव फडणीस मोंगलाईत गेले होते, त्यांची समजाविशी करून फडणीशीचीं वस्त्रे बाँळाजी जनार्दन यांस दिलीं. भोंसले नागपूरकर यांचीं कामे कामे करून देऊन त्यांस निरोप दिला. मोरो विठ्ठल रायरीकर यांस शिंद्यांची फडणिशी सांगितली चिंतो विठ्ठल रायरीकर यांस पालखी दिली. रईदाशिव रामचंद्र गंगापार गेले. ते तिकडेसच असत. मोंगलाकडील बावीस उमराव पाडाव होते त्यांस वस्त्रे देऊन निरोप दिव्हा. मोंगल तोफा टाकून गेला होता त्या तोफा सरकारांत आणिल्या. श्रीमंत पुण्यांत वाढ्यांत असतां रघुनाथ बाजीराव निघोन आनंदवल्लीस गंगातीरी राहिले. पुरंदर किल्यास अम्मल निळकंठ महादेव यांचा होता, तेथें विसाजीपंत सोहनी यांनीं फितुर करून किल्ला घेऊन सरकारांत दिव्हा. ते समयी कोळियांचा दंगा होऊन जेजुरीस कोन्हेर त्रिंबक यांचा वाडा लुटून निळकंठ महादेव यांचा काळ सासवडी जाहला. त्यांस दत्तपुत्र नाना पुरंदरे यांचे पुत्र माधवराव जाहले. खांसे पंतप्रधान स्वारीस कर्नाटकांत गेले. पोषमासी. कारभारी सखाराम भगवंत. श्रीमंतांचे वाढ्याचे पूर्वेचे दरवाज्याजवळ

८६. हा नाना फडणीस बांचा उद्दय-
काल. येथपासून ते राजकारभारांत पडले
ते यावज्जीव [१८०० पर्यंत] तसेच होते.
८७. हे रायरीकर शनवारांतील ओंका-

रेश्वराजवळचे ?

८८. सदाशिव रामचंद्र हे रामचंद्रबावा
शेणवी यांचे पुत्र असावे पण हे मोंगला-
कडे कां व कधीं गेले तें स्पष्ट होत नाहीं.

बाबुराव फडणीस व जानभट शालग्राम [यांचे] वाडे जाहले होते ते जळाले, तेव्हांच रामचंद्र बाबाचा वाडा सात मजली होता तो जळाला. कलम.

शके १६८६ सन ११७४. श्रीमंत स्वारीस कर्नाटकांत गेले होते त्यांनी धारवाडास मोर्चे बसवून धमधमा बांधोन किल्ला जेर केला. रघुनाथ बाजीराव आनंदवल्लीस होते ते फौजे सुद्धा निघोन अनंतपुरास गेले. कारभारी चिंतो बिठल. कलम.

शके १६८७ सन ११७५. श्रीमंतांनी धारवाड घेऊन पुढे हैदर नाईक याजवर स्वारीस गेले. रघुनाथ बाजीराव आनंदवल्लीस गेले. कलम.

शके १६८८ सन ११७६. श्रीमंत यांनी धारवाड घेतले. तेव्हां नारो कोन्हेर यांस पालखी दिली. हैदरनाईकाकडील स्वारी करून सिंहस्थाचे साल याजकरितां गंगातीरी जाऊन अखेरीस ज्येष्ठमासी शके १६९० पुण्यांत दाखल जाहले. फाल्गुन मासी कोन्हेर त्रिंबक मृत्यु पावले. रघुनाथ बाजीराव आनंदवल्लीहून स्वारी निघोन गुहागर पर्यंत जाऊन अखेरीस आनंदवल्लीस आले. कलम.

शके १६८९ सन ११७७. श्रीमंत पंतप्रधान श्रावणमासी निघोन आनंदवल्लीस दादासाहेबांकडे जाऊन त्यांची समजी करून, जाहागीर देऊन, किल्ले सातारा वगैरे चिज्या घेतल्या. विजया दशमीस रंगो कोन्हेर यांस तैनात करून देऊन पालखीचीं वस्त्रे दिलीं. कार्तिकमासी निघोन पुण्यास आले. रघुनाथ बाजीराव यांणीं फौज मिळवून मल्हारजी होळकर यांचे कारभारी सामील करून थोडप किल्याजवळ पंचवीस हजार फौज नमा केली. वैशाख मासी शके १६९० दत्तपुत्र अमृतराव भुसकुटे यांचे पुत्र घेतले. श्रीमंत

८९. “सु० स० खंमस [तिस्सैन म० अ० ११६५ इ० स० १७६३] खांसा स्वारी धारवाड घेऊन पुढे कर्नाटकांत गेली. दादा साहेब आनंदवल्लीहून कर्नाटकांत गेले.” दु० ब०.

९०. “सु० स० सीत तिस्सैन [म० अ० ११६६ इ० स० १७६५] खांसा स्वारी कर्नाटकांतून येऊन बऱ्हाड प्रांती भोंसले यांजवर गेले. अखेरीस पुण्यास आले. दादा पुण्यास येऊन आनंदवल्लीस जाऊन तेथून हिंदुस्थानांत जातां खांसा स्वारीस मिळोन गोहदेस गेले. सन मजकुरीं खांसा स्वारीतून भवानराव यांजवर रामचंद्र गणेश गेले.” दु० ब०.

९१. “सु० स० सव्वां तिस्सैन [म० अ० ११६७ इ० स० १७६६] खांसा स्वारी कर्नाटकांत गेली. सिरे वगैरे ठाणीं घेऊन आले. दादा गोहदेस होते.” दु० ब०.

९२. “सु० स० संमानतिस्सैन [म० अ० ११६८ इ० स० १७६७] गोपाळराव कर्नाटकांत पाठविले ते अखेरीस आले. दादा अखेरीस गोहदेहून आले ते आनंदवल्लीस होते. वैशाखमासी फौज धरून थोडपेहून आणिले.” दु० ब०.

९३. “मुसकुटे” यांचे पूजक पापडी ऊर्फ चिमणपुरा बसई नजीक येथे होते. त्यांचे वंशज तेथे अद्यापि आहेत.

परंतु कालवशे करून नाले त्यास उपाय काय? आपण महाराजांचे सेवेशीं यावे याच उद्देशे स्खलीया [!] पर्यंत आलों. त्यास राजमाचीकराकडील काहीं वृत्त आढळले. यास्तव तिकडे गेलों. राजमाचीचा बंदोबस्त केला. व या उपरि कुलाबां जाऊन बंदोबस्त करितों. लोकांस विना दिव्या घेतल्या खेरीज समाधान होतें ऐसें नाहीं. तमाम लोक बेदिल, निराश्रित, धनी नाहीं, ऐसें त्यांचे चित्तांत नाले. साहित्य तो नाले पाहिजे. या निव्ही या मु त शी लैं जिल्हा राजश्री प्रधान पंताचा आहे. सर्व प्रकारें हशमानीं व फौजेने व कित्येक गोष्टीनें संजुंदे आहेत. महाराजांनीं रुपाळ होऊन राज-श्री प्रधानपंतांस आमच्या साहित्याविशीं आज्ञा करावी. महाराजांचे आज्ञेप्रमाणे ते साहित्य करतील. व लोकांस समाधान पूर्वक डौळे तीस पसतीस पाठवावीं. ते त्यांस देऊन मनोधारण करून या जिल्ह्याचा बंदोबस्त करून महाराजांचे पायांसनिध येतों. आम्हांस महाराजांचे पायांखेरीज दुसरा अवलंब आश्रा आहे ऐसें नाहीं. जरी डौळे येत नाहीं तरी लोक तजा वनौ नाहाले. संभानी आंगरियांनीं तो या जिल्ह्याची उपेक्षा केली आहे. महाराजांस एक एक स्थळ निर्माण करितां काय श्रम लागले आहेत? ते स्थळे अनियासें शत्रूंचे हातांत जाऊं सकते. लोकांचा इतबार पुरत नाहीं. लोक कष्टी आहेत. कोणे समयी त्यांस काय बुद्ध सुचेल व कोणाकडे डौळें* देतील ते नकळे. शत्रु तरी उँशापायेतरास सकळ सामुग्रीनें सिद्धच आहेत. तरी महाराजांनीं रुपाळ होऊन डौळे अगत्य पाठवावीं. सारांश महाराजांनीं सध्या दोन गोष्टी कराव्या. एक प्रधान पंतास साहित्याची आज्ञा करावी, दुसरे डौळे पाठवावीं. म्हणजे बंदोबस्त महाराजांचे प्रतापे करून होतो. आम्हांस महाराजांचे पायां खेरीज दुसरा आश्रा आहे ऐसें नाहीं. देवधर्म मायबाप सर्व महाराजांचे पाय आहेत. सबहु प्रमाणे साहित्याची आज्ञा करणार महाराज धनी आहेत.

चिरंजीव राजश्री मानाजी आंगरे याणीं राजकोट, चऊल आपले हातीं घेतले. हजार पांचशे माणूसही जमा केले आहेत व फिरंगी व इंग्रज ही अनुकूल करून घेतले.

[१२०]

॥ श्री ॥

राजश्री पंतप्रधान साहेबांचे सेवेशीं—

सकळ गुणालंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ गोविं-

३०. 'या ज ला ही तु या मु त शी ल' असेंही होईल.

३१. संजुंदे-संजुदा=पूर्ण, तयार. "५-रिपूर्णस्तु संजुदा" राजन्यहारकोश.

३२. तजावजा=पांगलेले.

३३. डौळ=नमुना, सही किंवा शिक्का केलेला कोरा कागद.

३४. उँशापायेतरास=उशागवीं पाचगवीं.

दराव गायकवाड सेनास्नासखेल समशेर बहादर दंडवत विनंती ऐशीजे. येथील कुशळ जाणून स्वकुशललेखनाज्ञा करीत असले पाहिजे. विशेष साहेबांची आज्ञा घेऊन निघाले. तुळजापुरच्या मुक्कामास पोहोचले. तेथून फौज नगरच्या मार्गाने रवाना करून आम्ही श्री जेजोरीनाथाचे दर्शन घेऊन दावडीस* एक दिवस राहून दुसरे दिवशी कूच करून दरमजल गंगातीरास पोचले. मार्गी शिवराम अनंत व हंबतराव बाणराव व कृष्णाजी चव्हाण पागादार पागांसुद्धां शुजरा-येहून आले ते भेटले. बरोबर आहेत. फौज गंगेच्या मुक्कामी येऊन मिळाली. नंतर दरकूच चांदबडच्या मार्गे जात असतां अंताजी नागेश कुटुंब सुद्धां पळत फिरत होते. त्यांस भेटीस बोलाविले होते. ते येईनात, धटाई करू लागले. नंतर दहा वीस स्वार पाठवून आणून ठेविले. तेथून पुढे § साल्हेरच्या नजीक आले. किल्ल्याचा बंदोबस्त करून दोन मुक्काम राजश्री दौलतराव यांजकरितां करून त्यास मिळवून घेतले. नंतर कूच करून सोनगडच्या मुक्कामास आले. किल्ले मजकूरची बंदोबस्ती होतीच. परंतु साहेबाचे पुण्यप्रतापे करून किल्ला खाली जाला. निशाण चढऊन आपले लोक ठेऊन बंदोबस्त करून ठ्योरच्या [?] मुक्कामास आले. ठ्योरवर त्यांजकडील पागेदार अण्णाजी अनंत बगैरे पांचशे होते त्यास आमचे पांच सातशे पुढे आगाऊ गेले होते त्यांनीं चार घोडी पाडून व चार भले माणूस पाडून घेतली. ठ्योरांत ठाणे घालून पुढे दरमजल सुरत अग्राविशीत आले. मांडवीकर दोनशे स्वार व चारशे माणूस सुद्धां भेटीस आले तिकडून राजश्री त्रिंबकराव गायकवाड आणखी एक दोघे येऊन भेटले. साहेबांचे पुण्यप्रतापेकरून दरमजल जात आहो. राजश्री फतेसिंग गायकवाड याचा रेवा तैरी मुक्काम आहे. तीन हजार स्वार पायदळ मिळोन आहे. अशी बातमी बरचेवर येती. साहेब रुपे सर्व यथास्थित होईल. साहेबी रुपाळू होऊन राजश्री दौलतराव यांसमवेत फौज घोडी माणूस सामान यथास्थित पाठविले. परम समाधान नाले. आम्हांजवळही फौज पैशजी व हल्ली देशी आणखी जमा जाली आहे. माणूस उत्तम आहे. काम काज पडल्यास

* दावडी ता. खेड हा गांव गायकवाड्नास इनाम होता तो आलीकडे त्यांनीं आपले पदरचे 'दवळे' नांवाच्या सरदारास देऊन टाकिला. येथे खंदक, गांवकुस, गढी व वाडा आहे. सदरेच्या पुढे कारंजे आहे. जवळच एका डोंगरीवर खंडोबाचे स्थान आहे ते प्रसिद्ध आहे. गोविंदराव गायक-

वाड येथे देवाचे सेवे करितां बरेच दिवस राहिले होते. देवाकडे गायकवाडाकडून चौघडा, पोषाख व खेरीज सुमारे ३०० दर-महा नेमणूक चालू आहे. येथे टांकी नेहमी सुरू असते.

§ साल्हेर व झुलहेर हे दोन किल्ले बा-गलाण जिल्हा नासिक येथे आहेत.

उपयोगी पडतील. दिनचर्या बातमी येत असते त्यांत अंतर नाही. एका दो दिवसां त्यांची आमची गांठ पडेळ. त्यांच्या मनांत भेटावे असे आल्यास आम्हांकडून अंतर होणार नाही. विरुद्धास प्रवर्तल्यास तसेच प्राप्त. कोण-ताही प्रकार मांडल्यास साहेबांचे कर्पे यथास्थित होईल. कोणत्याही गोष्टीस प्रारंभ करते समयी साहेबांचे चरणांचे चिंतन अंतःकरणी करून पुढे उद्योग करितो. तेव्हां त्या चरणास आमच्या करण्याचा साभिमान आहे. आमची निष्ठा चरणापाशी. ते सर्व पार पाडून यथास्थित होऊं. ऐवज माल व ज्याचा [?] मा॥ व अवांतर कित्येक अर्थ रानश्री सखाराम *हरि व शवजी आप्पाजी यांस लिहिले आहेत. ते विनंती करितां ध्यानास येईल. सर्व प्रकारें आधार आश्रय एक साहेबांचे चरणाचा. साहेबीं साभिमानें कृपा केळी त्या मार्गे येयपर्यंत निभावीत आलों. एक दोन स्पॅलें मजबुदीचीं होती. तीं हस्तगत जालीं. पुढे त्यांची भेट होऊन त्यांचा बंदोबस्त करणें तोही अर्थ साहेबांचे कर्पे घडेळ त्यांची आमची गांठ लौकर पडेळ. होईल मजकूर तो वरचेवर सेवेशीं लिहून पाठऊं. परंतु साहेबांचे पुण्ये करून सर्वही उल्लगडा पडेळ. साहेबीं चिंता सेवकाची न करावी. आणि माझा अभिमान साहेबांच्या चरणीं आहे तर साहेब माझे मायबाप आहे, तर हे ब्रीदाची लज्जा मातापित्यास आहे. बहुत काय लिहिणें हे विज्ञापना. रा॥ छ १४ माहे निलकाद कृपा कीजे हे विज्ञापना. [१२१] ॥ श्री ॥

रानश्री पंतप्रधान गोसावी यांस

सकळ गुणलंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य स्ने॥ आनंद राव गायकवाड सेनाखासखेल समशेरबहादर दंडवत विनंती येथील कुशळ जाणून स्वकीये कुशळ लिहीत असले पाहिजे. विशेष-कानोजीराव गायकवाड यांणी बदमामली करून बलेडा बहुत केला. यास्तव समस्त सरदार यांचा एकदौल करून कानोजीराव यांस कैदेत ठेऊन दौलतीचा बंदोबस्त यथास्थित केला. हें वर्तमान आपणांस कळावे म्हणोन लिहिले आहे. मागाहून सविस्तर लिहून पाठवूं. स्वामींचे प्रतापे बखेदखोरांचे पारपत्य करून बंदोबस्त ेअ. आज छ मारींच बंदोबस्त झाला. मागाहून सविस्तर विनंती लिहितो. रा॥ छ ११ रमजान याँज उपरि मी चाकारने ल्हाहावे आ. [?] इष्ट नाही. वडिलांनी चाकरी करितां हा काळ काहाडिले याच अन्वेये माझी हीच वे रा आहे.

* हे दोन परभु गृहस्थ होत. सखाराम हरी हे रघुनाथराव दादा यांचे परम स्नेही होते. रावजी आपाजी हे पुढे गायकवाडीत

दिवाण झाले.

३५. येथपासु पुढे खुदशाशांचे अक्षर आहे ते दुर्बोध आहे.

एकदां खावंदाचे पाये व रि न पाहावे तो सुदीन वरकड भाजिक नाही. बहुत काय लिहिणें लोभ करावा हे विनंती

शिक्षा.

[१२२]

॥ श्री ॥

पो। छ १ जमादिलोवर सन इहिदे समानीन वैशाख शुद्ध ३ गुरुवासर श्रीमंत महाराज राजश्री शबसाहेब स्वामींचे सेवेर्शी—विनंती सेवक हुरी खळाळी कृतानेक साष्टांग नमस्कार विज्ञापना येथील वर्तमान ता। छ २९ रबिवावर पावेतो स्वामींचे कृपावलोकने यथास्थित असे विशेष—स्वामींनी छ २५ रालावरचे आज्ञापत्र स्वहस्ताक्षरे कृपा करून सादर केले तें छ २७ मिनहूस पावोन परम संतोष जाला. इंग्रज घाट उतरोन गेला. तुम्हीही त्यांचे पिछावर गेलां. उभयतां सरदार आहेत. चहूंकडून येकदांच एलुगार करून इंग्रज बुडवून टाकणें म्हणून आज्ञा. ऐशास इंग्रज घाटमाया खंडाळ्यावर होता. त्यास राजश्री परशुरामपंत व तुकोजी होळकर यांस फौज सुद्धां घाटा-खाली अगोदर रवाना केले होते. यांणीं त्याची रस्त मना केली होती. यामुळे त्याचे लष्करांत महागाई जाली. व आम्ही खडकाळ्याचे मुक्कामीहून एका दो रोजांत रू [क ?] व पास येऊन तोफा सुरू करून मारगिरी करीत होतो. महागाईमुळे त्यांनीं घाटमायाहून कूच करून खाली उतरून खालापुरास इंग्रज आला. आम्ही छ २५ रालावरीं घाटाखाली उतरून रात्रीचे त्याचे लष्कराचे पाऊण कोसाचे तफावतीने उभे होतो. त्यास त्यांणीं ते दिवशीं प्रहररात्र रहातां कूच करून चालिला. तेव्हां आम्ही फौज सुद्धां निकड करून जुजांचे तोंड लाविलें. सरकारचे सरदार व लोक व गाडदी व हशमी लोकांनीं स्वामिसेवा एक निष्ठता महाराजांचे चरणांचे चिंतन करून इंग्रजांचा जंगी मार होत असतां खातेरस न आणितां लढाई सुरू करून मोठ्या तारफेने बेनियाहत [बेनियाहत !] मर्दमी करून युद्ध केले. इंग्रजास जरब चांगली दिल्ली. त्याजवर छ २८ रालावरी खालापुरापुढें चौक आहे त्या मुक्कामीहून त्यांणीं कूच केले. त्यास आम्ही प्रहर रात्रीस पहाटेचे तयार होऊन त्यांचे पिछावर आलों. व उभयतां सरदारही थाले. तोफांची मारगिरी त्याजवर केली. व लोकांनीं व सरदारांनीं काल निकड करून जुजांचे तोंड लाविलें. सर्वांनीं स्वामिसेवा नीवाभ्य श्रेष्ठे करितात. इंग्रजांचे माणूस फार नायां जाहले. गाडर इंग्रज यांणीं हिंदु-

३६. हरिपंत फडके देशाच्याचे बक्षी.

३७. जीवापलीकडे ?

३८. होळकर व पटवर्धन.

स्वानांत जागां जागां लढाया केल्या त्याच तौरानें इकडे मर्दुमी दाखवावयास आला. त्यास स्वामी प्रतापवान्, सरकारांत सरदार व लोक वीर भारयी ओढित, यांणीं मोठे मोठे मनसुबे करून शत्रु पादाक्रांत केले असतां या दोपक-राचा मजकुर काय? स्वामीच्या तेजप्रतापें याचा गर्व परिहार जाहला. याचें पुरतें पारपत्य स्वामीच्या आज्ञेप्रमाणें करावें हाच आमचा सर्वांचा सेवाधर्म, तदनुरूपच घावदाँव पाडून लगट करितच आहों. दाखवें बळ फार, लढवई चांगला, म्हणूनच मर्दुमी करून मुक्तामास जातो. इंग्रज एनवेलिस नाऊन पोहोंचला. आम्ही दो तिही कोसांचे अंतःप्रांते आहों. कालचे लढाईत एक तोफ इंग्रजांची पाडाव जाली व बंदुखा आल्या. दाख मार्गानें लोकांस फार सांपडली. पेंढार्यांनीं बैल आणिले. त्यांचे घाणूस फार जायां नाले. सर्व गोष्टी स्वामीचे पुण्यप्रतापाच्या ओढित. सेवेशीं श्रुत होय हे विज्ञापना.

[१२३]

॥ श्री ॥

राजाश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री रामचंद्रपंत तात्या स्वामीचे सेवेशीं—

पोष्य बाळाजी कृष्ण व हरी बल्लाळ कृतानेक साष्टांग नमस्कार विनंती उप-री येथील कुशळ ता। छ १४ जिल्हाद मु। पुणताबें जाणून स्वकीय कुशळ लिहीत जावें. विशेष—फार दिवस पत्र येऊन वर्तमान कळत नाहीं. लिहून पाठवावें. आपली लढाई फत्ते जाली म्हणोन ऐकिलें. सविस्तर ब्याहवें. श्रीमंत राजश्री शंकासाहेब ढोक्याचे मुक्तामास आले. तेथून सडे होऊन पुढें गंगापुरास गेले. आम्हां उभयतांस मार्गे ठेविलें. नुनगे सांभाळून घेऊन येणें म्हणोन आज्ञा केली. त्यावरून एक मुक्ताम केला. छ १२ रोजी राजश्री भवानराव चव्हाण राउतानिशीं लष्करांत आले. आम्हांस वर्तमान कळतांच गेलें. भेट जाली. त्यांचे मानस श्रीमंतांकडे जावयाचे असेंच ओता [?] म्हणोन बोलिले. आम्ही सांगितलें कीं, “तुम्ही येथें आलां. आम्हांस वर्तमान कळलें. आतां तुम्हांस एकटें जाऊं देणार नाहीं. पालखींत बसवून आम्ही जातो [तेव्हां] तुम्हांस समागमेंच नेऊं.” त्यावरून आढे वेढे घेतले. शेवटीं पालखींत घालून घेऊन जात असो. कांहीं खात नाहीं. श्रीमंतांचे दर्शन नाल्या खेरीज अन्न उदक देखील घेत नाहीं. आम्ही चौकी पहाऱ्याचा बंदोबस्त केला असे. भवानराज आतां निखालसतेच्या गोष्टी फार सांगतात

११. तौरानें=तोरानें, डौलानें.

२०. दोपकर=दोपीबाळा, ताघ.

११. घावदाव=संधि.

१२. पेशव्यांची बखर पृष्ठ १२५-१३०

पहा.

२३. थोरले माधवराव असावे.

१३. हे प्रतिनिधी.

कीं, “श्रीमंतांजवळ जाईन, ने करतील ते करूत.” सारांश गोष्ट, भगवंतें आपल्यास यश दिलें. भवानराव अनायासें करून सांगडले. मोठी गोष्ट जाली. तिकडील वर्तमान लिहीत जावें. सांप्रत आपला मुक्काम कोठें आहे ? पुढें कोणीकडे जावयाचा विचार आहे ? तें सविस्तर व्याहर्चें. पुढाचें वृत्त तपशिलें लिहावें. बहुत काय लिहिणें कृपा लोभ कीने हे विनंती—

राजश्री छगार्जापंत स्वामींस सा॥ नमस्कार. तिकडील वृत्त तपशिलें लिहून पाठवणें हे विनंती.

[१२४]

॥ श्री ॥

राजश्रियाविरानित राममान्य राजश्री नारोपंतनाना स्वामींचे मेवेडीं—

पोष्य हरी बल्लाळ सा॥ नमस्कार विनंती उपरी येथील कुशळ ता॥ छ २२ जमादिलोवर जाणोन स्वकीय कुशल लिहीत असलें पाहिजे. विशेष—आपणाकडून बहुत [दिवस] पत्र येऊन काहींच वर्तमान कळत नाहीं. तरि ऐसें नसावें. सदैव पत्र पाठवून सांभाळ करावा. इकडील वर्तमान तरि श्रीमंत राजश्री दादासाहेब धुळकोटापलीकडे सहा कोसांवर मुक्काम करून राहिले आहेत. श्रावण मासचे खर्चास दोन लाख रुपये द्यावे लागतात तेव्हां कूच होऊन पुढें येतील. त्यास ऐवजाविशीं राजश्री विष्णुपंत बाबा यांस लिहिलें आहे, ते तरतूद करतील. परंतु त्यांस ऐवज लौकर द्यावा लागेल. राजश्री नारो गणेश होळकराकडील व राजश्री बाळाराव शिंदे यांकडील व विष्णुपंत बाबा सरदारापासून रोख घेऊन बराणपुरास आले. पुरंदरास जाव * * त्यास महंमद इस्फ वगैरे गाडदी यांस तेथून निरोप दिल्या. ते येऊन बराणपुरानवळ राहिले आहेत. त्यास पुढें घालून तापी उतरोन आलीकडे आणावे, नाहीं तरि मागती श्रीमंत बराणपूरच्या मार्गे येतात. तेव्हां त्यांस [?] मिळतील याज्ञकरितां कारभार यांस चार दिवस अधिक लागले. परंतु आतां लवकर निघोन येतील. आमची भेट घेऊन पुढें जावें असें त्यांचे मानस आहे. मग पहावें. स्वारी बरोबर समया नाहींत. येथें द्याव्या तरि लष्करांत मिळत नाहींत * * * तां आतां समया वगैरेची यादी आत्माहिदा लेहून पाठविली आहे त्याप्रमाणें सांडणी स्वारा बरोबर पाठऊन द्याव्या. श्रीमंतांस वर्तमान दीनचर्येचें लिहितो आपणास कळतच असेल. अधिकोत्तर लिहिणें नाहीं. श्रीमंतांचे येण्याचाच मनकूर पडला आहे. पैका पुष्कळ पावला. सेवट काय कारितात कळत नाहीं. श्रावण-मासचे खर्चाचा पैका द्यावा, पुढें चांदवड पर्यंत देऊं नये, असें बोलण्यांत आहे. परिणाम लागेल तो खरा. खर्चास नाहीं पावलें तर तापीवर आल्यावर पोटास नाहीं, म्हणोन मुलुकास तसदी देतील. एकूण दोन्हीकडून नुकसानी जाणून

राजश्री विष्णुपंत यांस बहुत प्रकारे लेहून तर्तुद करविली आहे. त्याचे पहिले तीन लक्ष गुरुजीजवळ भरणा जाला. आम्ही दोन लक्ष श्रावणमासाचे श्रीमंताचे खर्चास मागतो. हा ऐवज त्यास प्रविष्ट होयसें करावे. पैक्याचे मोठे संकट पडले. सरदारांनी मसलत लांबवली असो. एक वेळ चांदवड दाखल जाले म्हणजे सारे गोष्टींची धाति फिटेल. होईल तें लिहून पाठजं. दोन चार पत्रे आपणांस पाठविलीं परंतु उत्तर येत नाहीं तस्मात् आम्ही मसलत लांबविली, मेहनत करीत नाहीं, असें ध्यानांत आलें असेल तर येथें काय करितों तें काय व्याहारे ? दर्शनांती विदित करूं. आपले ममतेत अंतर नसावे. बहुत काय लिहिणें कृपा करावी हे विनंती.

[१२५]

॥ श्री ॥

पौ. छ २७ रमजान.

राजश्रियाविराजित राजमान्य राजश्री गोविंदराव स्वामीचे सेवेशीं—

पौ। घरशराम रामचंद्र नमस्कार विनंती उपरी येथील कुशळ जाणोन स्वकीय कुशळ लिहीत जावे. विशेष—तुम्ही दु कि ता[?] पत्रे पाठविलीं तीं पावलीं. लिहिला मजकूर आपले व राजश्री गोविंदराव बापु यांचे पत्रावरून सविस्तर कळला. याचप्रमाणे वरचेवर तिकडील व इंग्रजाकडील व टिपूकडील वर्तमान लिहून कळवीत जावे. इकडील मजकूर तरि आम्ही धारवाडचा धंदोबस्त करून तंगभद्रा पार होऊन दक्षणतीरास आल्यानंतर मायेकाडा व होदेगिरे व संती-बेनुर व चेन्नगीरी हीं ठाणीं घेऊन नजीक रामगीरी येथील मुक्कामास गेल्याचे वगैरे वर्तमान तपशीलवार राजश्री गोविंदराव बापू यांचे पत्रां लिहिले आहे. त्याजवरून सर्व मजकूर कळेल. छ १० रमजान बहुत काय लिहिणें लोभ असो दावा हे विनंती.

[१२६]

॥ श्री ॥

अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजश्री गणेश बिधनाथ गोसावी यांसि—

सेवक माधवराव नारायण प्रधान नमस्कार सु। सर्वांसबैत मयावअलफ—तुम्ही विनंतीपत्र पाठविलें तें पावले. राजश्री फत्तेसिंगराव गाईकवाड आमदाबादेस मोर्चे लाऊन शहरावर गोळे टाकितात. व सरकारचे महालांत उपद्रव करितात. त्यास येविशीं त्यांस सांगोन पाठविलें असतां ऐकत नाहीं. तेव्हां आम्ही आमदाबादेस घेऊन मग तुमचे आमचे विचारें करणें तें करूं, म्हणून त्यास लेहून पाठऊन फौज सुद्धा बडोद्यानजीक गेली. ती त्याणीं उत्तर पाठविलें कीं, मही उतरून आलीकडे आल्यास तुमची आमची कटकट होईल. म्हणून लिहिलें व आमदा-

१५. गोविंदराव काळे व गोविंदराव पिंगळे हे बरील गृहस्थ असावे.

बादेस जाण्याविशीं आज्ञा आली यावरून त्याणीं दोन तीन घाटाची बंदोबस्ती केली. परंतु मार्ग फुटेल तिकडून आज्ञेप्रमाणें जातच आहो. तेथें गेल्यावर आपाजी गणेश व आम्ही मिळोन त्यास दोन गोष्टी विचाराच्या सांगूं. आय-किलियास उत्तम, न आयकत तरि बनेल तसें करूं. परंतु त्यांची नजर आमदाबाद घ्यावी अशी आहे. त्यानकरितां थोरकडील फौज पंवार वगैरे यास आमदाबादेस जाण्याविशीं आज्ञा द्यावी. व सुरत अठ्ठाविशींचे महाल जप्त करावे लागतील. तिकडे सोनगडास दीड हजार फौज आहे. आणखी राजश्री भिवरैराव येशवंत याणीं फौज सुद्धां घेऊन त्याणीं व याणीं एकत्र होऊन काम करावें म्हणजे फत्तेसिंग ताळ्यावर येतील. फार भरीं भरलें आहेत. याजकरितां तरतूद लौकर जाण्यानें बंदोबस्त होईल. म्हणून तुम्हीं लिहिलें तें सविस्तर कळलें. ऐशियासि तुम्हांस आमदाबादेस जाण्याविशीं आज्ञा नाली आहे. त्याप्रमाणें जाऊन दाखल होणें. त्याणें दोन तीन घाट बंद केले तरी जाण्यास वाटा बहुत आहेत. चिंता नाहीं. तुम्ही आमदाबादेस पोहोचल्यावर फत्तेसिंग आयकतील. न च आयकत तरि तुम्ही व आपाजी गणेश व राजश्री गोविंदराव खंडेराव सर्व एकत्र जाल्यावर दुसरी फौज नलगे. इतके येकत्र असतां आमदाबादेचे त्यांच्यानें काय दबाव्याचें कळतच आहे. दुसरा मनकूर सुरत अठ्ठा-विशीत फौज या दिवशीं पाठवावयाची सोय नाहीं. लावणीचे दिवस. पुढें श्रावण-मासापासून पाठवावयाची तजवीज केल्यानें पोटास मिळेल व शहही बसेल. या करितां तूर्त तिकडे फौज जाण्याचा उपयोग नाहीं. राजश्री अंताजी नागेश येथें आले आहेत. जाबसालांत येईल तसें तुम्हांस लिहिलें जाईल. तुम्ही लिहिल्याप्रमाणें आमदाबादेस जाऊन दाखल होणें. रावश्री रघुपतराव नारायण यांजकडील फौज तुम्हाकडे आहे. त्याचे खर्चाची बेगमी त्याजकडून होत नाहीं म्हणून तुम्हीं लिहिलें त्याजवरून येविशीं त्यांस आलाहिदा पत्र सादर केलें आहे. ते आपले फौजेचे खर्चाची बेगमी वरचेवर करीत जाताल. तुम्हीं आमदाबादेहून खर्चास दावयाविशीं रा. आपाजी गणेश यास ल्याहावे म्हणोन लि। त्याजवरून खर्चास फौजेस दावयाविशीं मारानिलेस लिहिलें आहे, त्या प्रा। खर्चास देतील व संस्थान मांडवी येथील भगवंतसिंग दिवंगत जाहाले याजकरितां राणीनें संस्थानावर शुभानसिंग दत्त पुत्र घेऊन बसविलें. त्याप्रमाणें त्यांची स्थापना सरकारांतून करार करून त्यांजकडे नजरेचा एवज करार केला. त्याप्र-

१६. हे सोनोरीचे पानशे-यांजकडे तो-
कबाण्याचें काम होतें.

२०. दिवंगत=श्वगंवासी. मृत.

धडाडां नद्या लोटल्या व्योमपंथे । भुमी तूटल्या घोर घाते विघाते ॥ ६८ ॥
 महारण्य ते घोर नीकुंबळेचें । पुढें जावयालागिं सामर्थ्य कैचें ॥
 समुद्रा तिरिं दाटलें वीस गांवे । पुढें जावया वाट नाहीं स्वभावे ॥ ६९ ॥
 भुमीपंथ नाहीं पुढें जावयातें । उडाले महावीर आकाशपंथें ॥
 समुद्रासि सांडूनि वेगें निघाले । बळें शीघ्र नीकुंबळेमाजि गेले ॥ ७० ॥
 पुढें काळविकाळ ते वीर गाढे । बळें राक्षसी घातले सप्त वेदे ॥
 तयामध्यभागीं विरें इंद्रजीतें । त्वरें आणलीं होमद्रव्ये बहूतें ॥ ७१ ॥
 घटां मद्यआज्यादिकें मांस नेलें । विरें राक्षसें शोणितें^{३१} स्नान केलें ॥
 पुढें^{३२} वेदिकेमाजि हुताशनू तो । महा वीर प्रेतासनीं बैसला तो ॥ ७२ ॥
 सहस्रैक आहूतिचा नेम केला । म्हणे म्यां वधावे नरां वानरांला ॥
 शतें भक्ति संख्या हुती लागवेंगे । विरें घातल्या अग्निमुखीं प्रसंगें ॥ ७३ ॥
 रथू नीघतां हिमती दिव्य घोडे । उदले मुखीं आगळे घोष गाढे ॥
 तया धूर्त बीभीषणा श्रूत जाले । सुमित्रासुतालागिं तें जाणविलें ॥ ७४ ॥
 म्हणे होम पूर्णाहुती लागि आला । प्रतापे बळें पाहिजे यत्न केला ॥
 म्हणे शेष गा धन्य बीभीषणा तूं । सर्वे धाडिलें राघवें या चि हेतू ॥ ७५ ॥
 वधूं शीघ्र राक्षस हे बाणघातें । तंव वारिलें त्यासि नैऋत्यनार्यें ॥
 म्हणे वो प्रभू संजतां पूरवेना । पुरा होम होतां रिपू आंवरेंना ॥ ७६ ॥
 तंव बोलिला ऋक्ष तो जांबुवंतू । म्हणे वीर हो आइका एक मातू ॥
 तुम्हीं होम विध्वंसिजे लागवेंगे । रणामाजि मी पाडितों दैत्यदुर्गे ॥ ७७ ॥
 मुखें बोलिला वीर नेरू बळाचा । सुमित्रासुतू गौरवी रम्य वाचा ॥
 कपी ऋषभू आणि त्या वायुसूतें । बळें घातली धांव आकाशपंथें ॥ ७८ ॥
 नभीं मुख्य हे वीर दोघे उडाल । कपीं रीस ऊदंड धांवनि गेले ॥
 धवावां शिळा टाकिती व्योमपंथें । बळें होम विध्वंसिला घोर घातें ॥ ७९ ॥
 रथू मोडिला फोडिलीं सर्व पात्रें । विरें मोडिलें कुंड संकेतमात्रें ॥
 पुढें वन्हि वीदारिला वेग केला । कितीएक राक्षस तेथें निर्माल ॥ ८० ॥
 रिपू रावणी ध्यान भंगून पाहे । तंव भंगिला होम तो दीसताहे ॥
 त्वरें इंद्रजीतू नभीं दष्टि घाली । तंव ऋषभानें दिशैं शीघ्र केली ॥ ८१ ॥
 बळें होम विध्वंसिला मारुतानें । देहे^{३३} धर्म संपादिला ऋषभानें ॥
 पुढें पाहतां होम भंगून गेला । महा वीर राक्षस युद्धा निघाला ॥ ८२ ॥

३१. गांवे=योजने. ३२. शोणित=रक्त. ३३. वेदिका=होमकुंड. ३४. हुताशन=विस्तव.
 ३५. ऋक्ष=आस्वळ. ३६. तेथें निमाला=भंगोनि गेला (पाड). ३७. दिशा केली=विष्टा
 केली. ३८. देहधर्म संपादिला=विष्टा केली

बळें कोपला काळ कृतांत जैसा । महावीर उठावला शीघ्र तैसा ॥
 कपी वीर दोघे त्वरेशी निघाले । बळें आपुल्या ते दळामाजे आले ॥ ८३ ॥
 सुमित्रासुतें वाहिला चंड मेढा । पुढें चालिला तो बळें वीर गाढा ॥
 कपी लोळ कल्लोळ कोटपानुकोटी । दळेंशीं बळें चालिला वीर जेटी ॥ ८४ ॥
 महावीर ते थोर राक्षेस होते । कपीवीर ते धांवले शीघ्र तेथें ॥
 समारंगणीं भार भारी मिळाले । कितीएक ते भीडतां भन्न जाले ॥ ८५ ॥
 दळें लोटलीं राक्षसांचीं अचाटे । समारंगणीं चाललीं दाट थाटे ॥
 बळें हाणिती शस्त्रघातें खणाणां । महीमंडळीं घोष उठे दणाणा ॥ ८६ ॥
 असंभाव्य राक्षेस मारीत आले । कपी वीर ते भंगले भन्न केले ॥
 तया देखतां मारुता कोप कैसा । बळें चालिला काळकृतांत जैसा ॥ ८७ ॥
 गदा घेतली शीघ्र नैऋत्यनाथें । उडाला कपी ऋषभू व्यामर्षेथें ॥
 सुगंधू कपी लोटला वीरवतू । बळें आगळा चालिला जांबुवतू ॥ ८८ ॥
 कपी काळ कल्पातिचे मेघ जैसे । रणीं लोटले गर्भती वीर तैसे ॥
 बळें घालिती पालथें या भुगोळा । तिहीं मांडिला आठ राक्षेस कूळा ॥ ८९ ॥
 रणीं हाणिती येकमेकां फडाडां । तुटों लागले पादपाणी तडाडां ॥
 नद्या लोटल्या शोणिताच्या भडाडां । समारंगणीं घोष उठे धडाडां ॥ ९० ॥
 रणीं पाडिले दैत्य कोटपानुकोटी । बहूतीं विरो दीवली त्यासि पृथ्वी ॥
 पुढें देखतां कोपला काळ जैसा । रणीं लोटला शवणी वीर तैसा ॥ ९१ ॥
 तय राक्षसें घोर संधान केलें । कपीवाहिनीमाजि कल्पांत आलें ॥
 मयूरासि पिंजारिलें पुच्छ जैसे । रणीं पाडिले ते कपी वीर तैसे ॥ ९२ ॥
 कपी मारुती सारखे भन्न केले । कितीएक ते वीर धाक पळाले ॥
 पुढें पाहतां वीर सौमित्र कैसा । गजा देखतां उठला सिंह जैसा ॥ ९३ ॥
 टणकारिलें चाप काळाग्नि रोषें । थरारी धरा सप्त पाताळ घोषें ॥
 भुमी वर्षती मेघ उदंड गारा । चळों लागल्या त्या अमभाव्य तारा ॥ ९४ ॥
 भिडायी रणीं उठले वीर कोपें । बळें सृष्टि नाळाल नेणों प्रतापें ॥
 तंव शीघ्र बीभीषणें वेग केला । गदा घेउनी वीर सन्मुख जाला ॥ ९५ ॥
 सुमित्रासुतालागि सांडून मार्गे । पुढें धांवला वीर तो लागवेगें ॥
 रणीं देखिला वीर बीभीषणू तो । तया बोलता जाहला शवणी तो ॥ ९६ ॥
 म्हणे रे बहूतां दिसां देखिलासि । वृथा पुष्ट तूं राक्षसांमाजि होशी ॥
 नरें वानरें दास जालासि त्यांचा । मनु भंगिला रे तुवां पूर्वजांचा ॥ ९७ ॥
 तुला ठाडका कोप माझा कृतांतू । मज इंद्रजीता पुढें मयकू तूं ॥
 कव्हं पाहशी योर सामर्थ्य येथें । समारंगणीं धाडिता मृत्युपंथें ॥ ९८ ॥

म्हणे इंद्रजीतास नैऋत्यनाथू । बळें वीण तूं बोलशी व्यर्थ मातू ॥
 मज्जेलांगि तो काळ मारुं शकेना । वरू दीधला तोषला रामराणा ॥ ९९ ॥
 बहु शीकवीलें तुम्हां दुर्जनासी । परी नायका रे तुम्ही पापराशी ॥
 मज सांगतां हीत अन्हेर केला । समस्तांसि येणें गुणें मृत्यु आला ॥ १०० ॥
 मला ताडिलें वैभवाचेनि तोषें । बुडालेत रे सर्व तेणें चि दोषें ॥
 समस्तांसि मारील हा रामराजा । समारंगणीं मी च पाहीन वोजा ॥ १०१ ॥
 सभामंडपीं फार त्वां गर्व केला । कळेना तुला मृत्यु सनीध आला ॥
 तुला आजि मारील सौमित्र बाणी । मुठा राक्षसा जाण हे सत्य वाणी ॥ १०२ ॥
 बहुसाल धिःकार केला तयातें । प्रतापें सिमा सांडिली इंद्रजीतें ॥
 पदें ताडितां तो महा सर्प जैसा । रणीं कोपला वीर राक्षस तैसा ॥ १०३ ॥
 म्हणे रे उभा फीरू सन्मूख राहें । समारंगणीं धीर संधान साहें ॥
 बळें सोडिले बाण दारूण आले । सुमित्रासुते सर्व छेदून नेले ॥ १०४ ॥
 रणीं घातला रावणानूज पाठी । प्रतापें पुढें चालिला वीर जेठी ॥
 समारंगणीं अंतकातुल्य भासे । महावीर तो देखतां जीव त्रासे ॥ १०५ ॥
 महा युद्ध होईल दोघांजणाशीं । पुढें सज्जनीं चित्त द्यावें कयेसी ॥
 म्हणे दास ऊदास श्रोतीं न व्हावें । ऋंघी बोलिला तें चि हें सार ध्यावें ॥ १०६ ॥

प्रसंग सातवा.

ऋंघी रौंघणी वीर सन्मूख जाले । बळाचे महाकाळ जैस उदेले ॥
 करायस निर्वाण ते एकमेकां । विरश्रीबळें सोडिली सर्व शंकां ॥ १ ॥
 पुढें बोलिता जाहला इंद्रजीतू । रौंघतांपुढें निर्बळी मानवा तूं ॥
 मरायासि कां व्यर्थ आलासि येथें । निमिषांत मारीन रे बाँणघातें ॥ २ ॥
 रणामाजि सन्मूख होतां बळेशीं । समस्तां तुम्हां पाडिले नाँगपाशीं ॥
 पुन्हा मागुतीं सर्व ही बाणजाळीं । निमालेत माझ्या करें युद्धकाळीं ॥ ३ ॥
 अरे काय झाली तुझी शक्ति तेथें । पुनः शीघ्र आलासि युद्धास येथें ॥
 तुवां आणिलें काय सामर्थ्य जाया । बळें दावितां निर्बळें व्यर्थ वायां ॥ ४ ॥
 वृथा पुष्ट रे हा बहु रौंघिभ्राता । नृपें ताडिला रे सभेमाजि लाथा ॥

a. फीर=धीर. b. धीर=घोर. ११. अंतकातुल्य=यमासारखा. १०. ऋषि=बाल्मीकि
 ऋषि (आद्य कवि रामायणकर्ता). ११. फणो=शेषाचा अवतार लक्ष्मण. १२. रावणी=
 रावण पुत्र इंद्रजित. १३. शंका=भीति. १२. ऊतांत=यम. १५. निमिष=अत्यल्पकाळ.
 १६. बाणघात=बाणाचा तडाखा. १७. नागपाश=सापांचीं बंधने. १८. राजभ्राता=रावणराजा-
 चा भाऊ बिम्बोषण.

पुनः कोपला तो रिपू कोटिगूणे । शतांचीं शते सोडिले बाण तेणे ॥
 नभामाजि ते बाण बाणां सणाणा । कितीएक संधुल्लिग भालें फणाणा ॥ १७ ॥
 असंभाव्य ते जाहली बाणवृष्टी । जळों लागली पांवेकें सर्व सृष्टी ॥
 अती चंड ते दंड अडूत कैसे । महाकाळ कल्पातिचे मेघ जैसे ॥ १८ ॥
 कडाडां खडाडां गडाडां घडाडां । तडाडां थडाडां दडाडां घडाडां ॥
 बहूतां परीचे बहु घोष झाले । ग्रही चंद्रसूर्यादिकां कंप आले ॥ १९ ॥
 कितीयेक सिंधूदकें तप्त जालें । कितीएक ४ सिंधूदकें ती उडाली ॥
 असंभाव्य त्या दाटल्या बाणकोटी । बळें सोडिती पाडिती वीर जेठी ॥ २० ॥
 नभामाजि कल्पांत ते बाणजाळीं । महायुद्ध ते होतसे अंतराळीं ॥
 रिपू पेटले दोघ ही घोर मारा । भुमी वृष्टि गारा परी सर्व तारा ॥ २१ ॥
 वरी पाहतां बाणबाणीं खणाणां । रिपू येकमेकांसि तो भेदवेना ॥
 रथारूढ तो रावणी धांवताहे । पर्दी चालतां शेष श्रैस्ता न साहे ॥ २२ ॥
 पुढें चालिला वीर तो जांबुवंतू । शिळा घेतली धांवला काळकेतू ॥
 बळें हाक देऊनियां चक्रचाली । उफालें शिळा तो रथामाजि घाली ॥ २३ ॥
 रथा मोडिलें पाडिलें भन्न केलें । सुमित्रासुता रावणी साम्य जालें ॥
 सुगंधें विरें वैभवे लागवेगें । महा अश्व ते चूर्ण केले प्रसंगें ॥ २४ ॥
 कपीनाय बीभीषणे मारुतीनें । विरां लागि सन्मानिलें थोर मानें ॥
 भले हो भले थोर आश्चर्य केलें । रिपूच्या रथा विक्रमे भंगवीलें ॥ २५ ॥
 नभीं सर्व आनंदली देवसृष्टी । बहूसाल संपादिली पुष्पवृष्टी ॥
 समस्तां मनीं थोर आनंद जाला । रिसीं वानरीं घोष अडूत केला ॥ २६ ॥
 म्हणे रावणी हा रिपू आवरेना । बहूसाल सामर्थ्य याचें सरेना ॥
 शरां मारितां सर्व तोडीत ओहे । पुढें अभिअस्त्रासि तो सोडिताहे ॥ २७ ॥
 तथे सोडितां अस्त्र तैसें निघालें । धडाडीत ते तेज पुंजाळ आलें ॥
 नभीं धूम्र दाटे असंभाव्य ज्वाळा । करूं पाहती भस्म नक्षत्रमाळा ॥ २८ ॥
 असंभाव्य ते चालिली वन्हिधाडी । मही सर्व आकाश तेणे कडाडी ॥
 बहु वर्ण ज्वाला शिखीं धांवताती । कडाडीत नेटें कपीमाजि येती ॥ २९ ॥
 कपी ऋक्ष तेणे भयातुर जाले । कितीएक ते वीर पोटीं गळाले ॥
 बहु सोडिला धीर नैऋत्यनार्ये । म्हणे गा विरां सर्व गेलों अनर्ये ॥ ३० ॥

६३. स्फुल्लिग=डिग्या. ६५. पावक=विस्तव. ६६. ग्रह=मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र,
 व शनि हे पच तारा ग्रह. ६७. सिंधूदकें ती उडालीं=तीं स्वापडे ही जळाळीं. ६७. ऋक्ष=
 रीस, आखळ. ६८. वन्हि=विस्तव. ६९. शिखा=ज्वाला. ७०. नैऋत्य-
 नाथ=राक्षसस्वामी इंद्रजित.

सुमित्रासुते देखिले अग्निअस्त्रा । पुढे सोडिता जाहला मेघअस्त्रा ॥
 तया सोडितां मेघ तैसे उदेले । गिरीचे परी ^{७१}अंबरी भार आले ॥ ३९ ॥
 नभी दीसती ते ^{७२}हुडे कोट शाडे । महा मेघ गर्जोनि गंभीर वाडे ॥
 नभा व्यापिले घोर अंधार जाला । दिसेना रणामाजि दोही दळांला ॥ ३९ ॥
 नभी चालिले ते बहू कीट काळे । झकाकीत सौदामिनीचेनि मेळे ॥
 बळे मेघधारा असंभाव्य गारा । सुटे कंपु सूसाट घोषे थरारां ॥ ३३ ॥
 प्रसर्गी तये पाणजंजाळ जाले । रणामंडळीं तोय ^{७३}अझूत आले ॥
 कितीएक शाडे भुमी चूर्ण होती । पुरे पट्टणे सर्व वाहून जाती ॥ ३४ ॥
 सुमित्रासुते थोर अझूत केले । ननाला गमे आजि कल्पांत आले ॥
 बुडो लागले भार त्या राक्षसांचे । बहूसाल त्या धीर गेले विरांचे ॥ ३५ ॥
 रणीं सोडिले अस्त्र नेटे विशाले । बहू राक्षसां थोर कल्पांत आले ।
 त्वरे रावणी वायुअस्त्रास सोडी । असंभाव्य तो वात नेटे झडाडी ॥ ३६ ॥
 कडाडीत पाडे असंभाव्य शाडे । बळे पाडिली वाड झुबाड शाडे ॥
 फुटो लागली शैलशृंगे खडाडा । कडे चालिले पर्वतांचे भडाडा ॥ ३७ ॥
 ध्रुवो लागली खेचरे प्रेत जाली । गृहे गोपुरे एक वेळे उडाली ॥
 बहूसाल तो वात आवर्त ^{७४}नाला । तया देखतां मेघ नेटे उडाला ॥ ३८ ॥
 सुमित्रासुते देखिला चंड वारा । गिरीअस्त्र सोडूनि केला निवारा ॥
 असंभाव्य ती चालली शैलशृंगे । बहू वात निर्वात केला प्रसर्गे ॥ ३९ ॥
 गिरी चालिले ते असंभाव्य कैसे । नभी धांवती मातले मेघ जैसे ॥
 महावीर तो वज्रअस्त्रासि सोडी । रणीं रावणी शैल तात्काळ तोडी ॥ ४० ॥
 रिपू राक्षसे शैल ते पिष्ट केले । बळे आपुल्या दिग्गजां आड नेले ॥
 पुढे जाहली ते बहू वज्रदाटी । तया देखता जाहला वीर जेठी ॥ ४१ ॥
 पुढे वीर सौमित्र ब्रह्मास्त्र सोडी । तया पासुनि बन्दि नेटे भडाडी ॥
 गमे कोटी विद्युल्लता एक वेळा । महा लोळ कल्लोळ भासे भुगोळा ॥ ४२ ॥
 रणा मंडळीं पावके त्या अचाटे । जंजळीं लागलीं सर्व ही वज्रयाटे ॥
 पुढे चालिल्या त्या असंभाव्य ज्वाळा । रणा मंडळीं जाहली एक वेळा ॥ ४३ ॥
 तया देखतां रावणी ते चि सोडी । रणामंडळीं एकमेकांसि तोडी ॥
 रणामाजि तात्काळ सन्मुख आले । महा ज्वाळ ते एक होऊनि ^k गेले ॥ ४४ ॥

७१. अंबर=आकाश. ७२. हुडे=बुरूज. ७३. तोय=पाणी. ७४. कल्पांत=जलप्रलय हो-
 ण्याचा काळ. ७५. शैलशृंगे=डोंगरांचीं शिखरे. ७६. खेचरे=आकाशांत उडणारे पक्षी. i. एक
 वेळा=एक. मेळा. j. जळीं लागलीं=बळे जाळिलीं. ७७. आवर्त=भोंवरा. k. 'एक होतां विजालेपा'.

पुढें घोर रुद्रास्त्र त्या शवर्णानें । बळें सोडिलें शीघ्र माहाविरानें ॥
 रणामाजि तें चालिलें एकवेळे । भुमी पाय आकाश पंथीं शिंपिलें ॥ ४५ ॥
 बळें धाविले ते रणामाजि कैसे । गिळ्या भुगोळा महाविघ्न जैसे ॥
 तया देखतां कंप माहाविरांसी । भयें मूर्च्छना पावली वानरांसी ॥ ४६ ॥
 तया देखतां तो फणी सिद्ध जाला । पुढें सोडिलें शीघ्र माहेश्वराला ॥
 उठे मातला काळ कल्पांत काळी । दिशा दाटल्या सर्व आकाश ज्वाळी ॥ ४७ ॥
 रवी कोटि विद्युल्लता एक वेळां । रणीं धावतीं कंप जाला भुगोळा ॥
 महातेज हेलखलें ते चि काळीं । असंभाव्य तें चालिलें ब्रह्मगोळीं ॥ ४८ ॥
 तया देखतां अस्त्र मार्गे पळालें । बहू कूळ तें खेचरांचें जळालें ॥
 पुढें देखतां शवणी धांत जाला । भयें भूलल्य वारवेना तयाला ॥ ४९ ॥
 मनीं भावितो कोण राखेल गेलें । कळेना मल्य व्यर्थ येथें जळालें ॥
 तयीं शीघ्र शमानुजे काय केलें । प्रतिज्ञापणाला मनीं आठवीलें ॥ ५० ॥
 म्हणे हो मनीं शीर छेदून न्यावें । म्हणोनी बळें अस्त्र मार्गे वळायें ॥
 रणामंडळामाजि वीरें सुमित्रें । बळें वारिलें अस्त्र तें बीजमंत्रें ॥ ५१ ॥
 म्हणे मेघनादू मला विघ्न आलें । परी थोर आश्चर्य कां नाचवीलें ॥
 मला वीर सौमित्र हा वीर्यवंतू । मना सारिलें युद्ध मोठें करीतू ॥ ५२ ॥
 असेना पुढें वीर होणार नाही । बहू देखिले पाहिले झुजतां ही ॥
 महावीर हे सूर्यवंशी बळाचे । रिपूलागि रक्षावया कोण कैचे ॥ ५३ ॥
 महावीर दोघे रणीं ते चि काळें । पुन्हा सोडिते जाहले बाणजाळें ॥
 रणामाजि ते भेदितो एकमेकां । नभीं सोडिल्या बीणभाळी अनेका ॥ ५४ ॥
 रिपूंचीं रिपू तोडितो बाणजाळें । पुन्हा मागुती सोडितो ते उफाळें ॥
 विरें वीर तो भेदितो ही ठळेना । विरश्रीबळें काय होतें कळेना ॥ ५५ ॥
 पुढें काय केलें तया मेघनादें । रणीं हाक देऊनि धावोनि कोधें ॥
 महातेज पुंजाळ त्या शीघ्र काळीं । बळें भेदिल्या तीन भीळी कपाळीं ॥ ५६ ॥
 महावीर तो शवणी काळरूपी । पुराणा बहू काळ कापट्य रूपी ॥
 सुमित्रासुतू तो दिसे नाळलीला । बळें भेदिल्या रक्त वाहे कपाळा ॥ ५७ ॥
 तया देखतां क्रोध नैऋत्यनाथा । पुढें चालिला पाववापासि वेथी ॥
 रणीं हाक देऊनि बीमीषणानें । गदा घेतली चालिला थोर त्रीणें ॥ ५८ ॥
 तया देखतां त्या दशग्रीवसूतें । रणीं विंचिला पाडिला बाणघातें ॥

७८. शिंताळें=मस्तक. ७९. माहेश्वर=रुद्रास्त्र. ८०. भाळी=समूह. ८१. वेथा=व्यथा,
 दुःख. ८२. बाण=नेट.

पुढे देखिला कोपला वीर गाढा । सुमित्रासुते वोढिला चंद्र मेढा ॥ ५९ ॥
 रणीं रावणी लक्षिला ते चि काळी । बळे भेदिल्या बाणभाळी कपाळी ॥
 नवां बाणघाते रिपू प्लवस्य केला । तया मेघनादा बहू खेद जाला ॥ ६० ॥
 कपाळी बळे भेदिले बाण वीर । प्रवाहो बळे चालिला तो रूधिर ॥
 महामस्तकाग्राणि सर्वे बुडाले । कपाळावरी पिच्छि बाशिंग जाले ॥ ६१ ॥
 म्हणे वीर बीभीषणू वीरछात्रा । बरे ऊसणे घेतले गा सुमित्रा ॥
 रिपू रावणी तापला वीर कैसा । झुळे टोंचितां उठला सर्प जैसा ॥ ६२ ॥
 महावीर निर्वाणचर्च^६ बाण सोडी । लघू लाघवे शेष तात्काळ तोडी ॥
 असंभाव्य कोपानळे तोत्र ज्वाळा । मुखे सांडितां काळकापे चळाळां ॥ ६३ ॥
 सिमा सांडिली थोर कर्णात काळी । महावीर ते खोळिले बाणजाळी ॥
 बहू खोचले देह दोघाजणांचे । झरे लागले वाहती शोणितोचे ॥ ६४ ॥
 विरश्रीबळे दुःख नाहीं प्रतापे । रणीं भेदितो एकमेकांम कोपे ॥
 बहू माजले युद्ध ते ओसरेना । बळे भीडती येकमेकां सरना ॥ ६५ ॥
 पुढे काय केले सुमित्रासुताने । गुणीं सज्जिले त्या रवीचक्रबाणे ॥
 मुखीं धांवती त्या शिखी पावकाच्या । बहू चंचका कोटि विवुल्लतेच्या ॥ ६६ ॥
 कडाडीत कोपानळे बाणभाळी । बळे सोडितां शीघ्र तैशी निघाली ॥
 भयातूर दोहीं दळीं कंप जाले । ऋषी, देव, गंधर्व धाकें पळाले ॥ ६७ ॥
 ग्रहादीक आकाशपंथीं जळाले । बहू खेचरे भार भूमी गळाले ॥
 ध्वनी उठला घोर घोषे तडाखा । बळी कांपती ईतरां कोण लेखा ॥ ६८ ॥
 सुमित्रासुते शीघ्र संधान केलें । रणीं रावणी शीर छेदून नेलें ॥
 समस्तां सुरालांगि आनंदवीले । सुरेशांमनींचे महा शय्य गेलें ॥ ६९ ॥
 रणामाजि तो इंद्रजीतू निमाला । समस्तां सुरालांगि आनंद जाला ॥
 महाकंटकू घोर संहार केला । त्रिलोकीं बहू कीर्तिचा घोष गेला ॥ ७० ॥
 पुढे शेष सुगंध बीभीषणाने । दळे सर्व ही सिद्ध केली विरानें ॥
 कपीशीं सुवेळाचळा राम जेथें । महावीर ते चालिले सर्व तेथें ॥ ७१ ॥
 प्रभू राम तो बंधुची वाट पाहे । उतावीळ पोटीं वियोगा न साहे ॥
 बहूसाल चिंता करी बांधवाची । म्हणे कोण वेळा सुमित्रासुताची ॥
 तया बोलतां भार तैसे उदेले । दळेशीं बळे येश घेऊनि आले ॥
 समर्पा प्रभूला नमस्कार केले । रघूनायका भेटले स्वस्थ जाले ॥ ७३ ॥

१. वोढिला चंद्रमेढा=वाहिला चंडमेढा. in. 'सुम्न' पा० ८३. रविर=रवन. ८४. पिच्छि
 =बाणाचा पिसारा. ८५. लाघ=शिष्य. ८६. निर्वाण=निकर. ८७. शोणित=रगत. ८८.
 शिखा=ज्वाळा. ८९. लेखा=दिशेब. ९०. सुरेश=इंद्र

ब्रह्मो अपपर तुम्हां नसावें । करणी वाणी कसे उगे असावें । समर्थ तप हें किमर्थ करितां । उलंघितां बहु अर्थ सरिता । व्यर्थ देह कां दंडुनि भरतां । काय न लाभें स्त्रीभोग भोगितां । या पहा मार्गे सरतां । छी छी मूर्खे गच्छ गच्छ तूं गच्छ गच्छ तृण तुच्छ अम्हाते । निरी वरी तूं बरी धरीसि । परि निरीच्छ माझी । स्वच्छ वासना हरिचें देणें । अद्भुत केणें । खरें ऐक मुनि वारि पो-
उनि । जिवासि हा कां त्रास देसी । तनु क्षेत्राशीं यासि त्रासिसी । काय इच्छि मन अशा तपानें । शांतपणें हें अपूर्व दिसतें । पूर्ववर्गी हें जेविल्यावीणें अंचवणें । हें सेविल्यावीणें । स्वाद सांगणें श्रेष्ठास्त्र ही उपद्रव मानुनी । घ्राण छेदणें हर्ष हर्ष । उपन्रत्याविणें । बासें करणें । करितां आर्ष ह्याणावा जैसा । तैसा तुमचा पृथक् छंद हा । प्रयमवर्गी वैरीग्यपितें हें । दिसों लागलें योगमिसें । हद्रोग असे हा विश्वासे । मी ययासांग सांगते । तुम्हांस ऐकां खरें हें श्री शुकराया । शोक हराया । लोक तराया । कोकपुस्तका घोक घोक तूं । असे तेथिचा । विषय इंद्रिया । जोड घालुनि कोडकौतुके । गोड गोड रति सुखासि सांडुनि । बोढ तपाची द्वाड खोड हे । सोड सोड निग्रहो मनाचा । मद्रमनाचा मार्ग धरावा । स्वर्ग अर्गळा बागळ चित्तें । बाष्कळ बाष्कळ बदतां वदत्रें । न चि तो शुक कामातुरिल ॥ श्री शु० १२ ॥

तरी च येथें जन्मा यावें । तरुणी कुचद्वयपेटे ध्यावे । मन्मथ सरिता तरुनि जावें । तरुणी-संगे निसंग व्हावें । व्यर्थ चि कां तारुण्य हरावें । तृणासनाळा काय करावें । सुख मंचकीं मंदिरीं भरावें । गाढांलग्नि शयन करावें । मुखामृताचे स्वाद हि ध्यावे । येथें दंडुनि किती झडावें । शीत वातें हुडहुडावें । खुडखुड वाजति दंत स्वभावे । इंद्रियांन किती रडावें । म्हणाल कां हो अहं छाडावें । हितोपदेशीं न चि चिडावें । भोग-सुखाला ऐक्य व्हावें । गृहाश्रमानें श्रमा हरावें । ज्या प्रीत्यर्थ तप आचरावें । धडैस सेउनि तृप्त असावें । जिवाभ्यातें तोषवावें । न कळे तर कौशिकी पुसावें । अहा कपाळा किती हंसावें । गोवळ वचनें व्यर्थ फसावें । श्री गुरु तुमचा

३१. केणें=माल, जिन्नस. ३०. वारि पाणी. ३१. पिसें=वेड. ३२. कोकपुस्तक=र-
तिरहस्य=कामशास्त्र. हा ग्रंथ कुपकोक कवीनें केल्यामुळे त्या ग्रंथास कोकशास्त्र नांव
पडलें. “कुपकोकनाम्ना कविना रूतोऽयं श्रीवैश्वक्षस्य कुतूहलेन । विलोक्यतां
कामकला-सुधीरैः प्रदीपकलो वचसां विगुंकः ॥ १ ॥” ३३. षड्रस=गोड, खारट, कडु,
तुरट, आंबट, तिखट. “रसो बहुविधः प्रोक्त ऋषिभिः प्रथितात्मभिः । मधुरो लवणस्ति-
कः कषायोऽम्लः कटु स्तथा ” ॥ ३१ ॥ अध्याय १८४ शांतिपर्व-महाभारत. ३२. कौशि-
क=विश्वामित्र. ३५. गोवळ=गवळी कृष्ण.

कृष्ण हि भोळा । सोळा सहस्र केल्या गोळा । अणिर्खा त्या गौळिणिचा
मेळा । भंवत्या अबळा । सुंदर सबळा । तितक्या भोगुनि ब्रह्मचारी ।
शकविलें तुज बरें विचारि । वितरागी केला संसारी । अंकी बैसवि गौरी
बिचारी । उगाचि वदनी नामोच्चारी । स्वामी तुझी सालेभोळे । डोळे लावुनी ।
अज्ञानाचे । खोळे दडतां सांवळी मी षोडशवर्षा । कंवळी तनु हे । उ-
तावळी मनि अंतां वाटते । ऐशा रानी । माझि शिराणी । आलिंगिन
मी उभय करानी । तुमची राणी । मुख्य घराणी । विकल्प न धरावा
चि वरानी । नेम निष्ठ मी । अनुच्छिष्ट हें शिष्ट वरया । कोरें पात्र ।
नाहीं स्पर्शिलें तोळमात्र । पवित्र गात्रे सेवीं सखया । उशीर न करीं अधर
चुंबनी । उद्धरिं मातें । करीं धरुनियां करसी अंगीकार । तरी मी तरु-
णांगाची । सूख शेगडी । देउनि तूझी शितळ हुडहुडी । शांतवुनियां
वेडी बागडी । भक्ती माझी शक्यनुसार । ते उपचारी । अर्पुनि फुकट
निरंजनिं बसणें । प्रकट चि ऐसा । दास्य-विभागो । माझे मने दड
धरिला ॥ श्री शु० ॥ १३ ॥

बोले ब्रह्मरात तपचंड । निश्चळ मळमूत्राचा पिंड । संचय होउनियां उदंड ।
मातलें हें स्त्रीचें बंड । भुलले कविजन अशासि लंड । मोहभंदिरेनं भंड
उभंड । बडबडोनि श्रमविति तुंड । निःशंक मुखासि शशांक म्हणती ।
मृगांक तुळिती । नेत्र नासिका छिद्रे असती । मेकुड शेनुड थेंबुड नाहीं । बिड-
बिड लाळ थुंका पाहीं । मांस गोंठलें ते स्तन उठले । कविसि वाटले हेमकुंभ
हे । ऐसे वेडे । मदांध रेडे । मन्मथचाडे । भिडेभेडेंन । गाढवाचे
घोडे म्हणती । कुडकुड हाडें । प्रत्यक्ष किडे । क्षतें पडतां चि । चिडे
तेधवां आंतड्यावरि कातड्याने । दुर्गंधि पीडेस्तव वेषुनि टाकियले । कुडें
मडें हें । अमंथ्याचे सडेचि सवनी । मूढ मोहारूढ हाउने । कुडीवासना ।
उडी घालिती । पूय-गती । दडी च देती । गडी तयांचे न हों च
आह्मी । पडी घेउनी । मुखी राहिलें । रंभे आली-वाट धरावी । चाट
बोलसी । अचाट भलतें । नष्टे विषय भ्रष्ट वासना । निष्ठा कळली ।
चेष्टा करिसी । इष्टाचीच प्रतिष्ठा दाविसि । विटाळाचा जन्म गोळा ।
अधो ऊर्ध्वद्वारा लाळ । द्रवती मूत्र खळाळ । अंशुद्ध भळभळ । जंतू वळ
वळ नंतू सूक्ष्म । मग गुंतुनि पडती दुष्ट । कोणी कुष्ट वाणी । पुष्ट हे अपान
मार्गी पचती । जैसीं मुतती कुत्रें त्यांचीं छत्रें उठती । तशा तूझिया पासुनि

३६. सांवळी मी षोडशवर्षा=श्यामा षोडशवर्षाधिकी. ३७. शिराणी=आवड. ३८. ब्रह्मरा-
त=ब्रह्मनिष्ठ ! ३९. मदिरा=मद्य. ५०. हेमकुंभ=सुवर्णकलश. ५१. अमंथ्य=अशुद्ध=रक्त.

विषय-बल्लरी । उदकाने टवटवीत तेजे । शृंगारुनियां । नर्कमंदिरां गर्क
जाहलां । मूर्ख अशा तुम्हें तर्क कराया । यौवन जाइल, मग जरा करील ।
जर्जरा चि याते । उंच कूच हे दुष्ट मदाने । उंचावले नर लांचावले
कां चर्ममयी त्या चर्म-पिशव्या । घर्मजन्य शिरां कैशि उवा । वदन बोंयरें ।
नेत्रि पू भरे । शरीर अवघे । थरथर कापें । सर सर सर तू दूर मागे
वारे वारे आंगें । वृंदौवनशी । गोड बोलशि तुं खोड स्त्रियांची । गोड
बोलणें । मग सदृतिला पुढें लावणें । कर्म-कोथळी । वर्म तूमचा । निष्ठुर ऐसें
रंभा परिसुनि चित्ती । शब्द खोंचुनि । लज्जा वेंचुनि । जघनीं मुक्त
केलें निरिला । निर्दोष हत्कोश चिरोनि । शुकापुढें दाखविला ॥ श्री शु० ॥ १४ ॥

रंभा भरली क्रोधभराणें । भ्रमा पावली गर्वमदानें । श्रुक्तिपुढें सम उदर
गोमटें । पदर चाडनि । अधरत्वचेचा । उघडुनि लावण्याची पेटी । पोटी
त्या तेजाची कोटी । चंद्र कोटी । अर्काचा ही । अर्क संग्रहे । सकपूरमृग
मदा सहित तो । सुंदर उदरीं गंध सेवितां । प्रकाशल्याची दीप्ति दाटली ।
तृप्ति वाटली । मधुकरास तो । वसंत चि ये । संपत्तिस तो मैवस येडनि ।
निवास केला । अक्षय तेयें नंदन वर्निचा । चंदन अत्तर इतर द्रव्य केशर
मृगमद मैलागर । कृष्णागरादि सर्व हि कांहीं दर्प दाटले । सर्प पातले ।
कर्पूराचा । सुगंध रंभागर्भाहुनि संभवला । प्रत्यक्षापरि प्रमाण वाटतो । ऐसें
ऐकुनि । नेत्रीं पाहुनि । शुक्र ही विटला । धिग् धिग् ध्वणे मज जन्म
जाहला । बारा वर्षे नर्क भोगिला । नव्हतें ठावें खेद वाटला । कळतें
येतों या उदराला । ऐसा तो मुनिराज बोलिला । विगत गर्व ते रंभा
हांडनि । तपोवरिष्ठा । ब्रह्मनिष्ठा । साष्टांगे प्रणिपात घालुनि । बोले मी
पातकी दुर्गुणा । तुजें निर्गुणा छळुनि पाहिले । क्षमा क्षितीशा बहुत साहिलें ।
मुनिचिद्रूपा रुपा असो दे त्रैपा लयातें । गेली अमुची सुरालयातें । येथें
येडनि अपजयातें । नेहुनि देतों । बहन जयाचें । चौदंती तो त्याची खंती ।
येडनि आधोपंथी । आत्मारामा देखुनि हृदयीं । ओष्ठ चाडनी । कष्टी होइल
असो तें आतां । ऐसे बोलुनि । विमान सज्जुनि । अपमानानें जर्जरभूता
निर्जरि त्या त्वरे पावल्या हो निर्जर-पुरिला ॥ श्री शु० ॥ १५ ॥

निकट जाडनी श्रुतिरंध्रातें । भृत्य सांगती देवेंद्रातें । लज्जा-लांछन मुख-
चंद्रातें । रंभादि त्या स्वर्णनायिका । शक्र सायका । पुण्यदायकांच्या नम्र
तनूतें । श्री शुक्रसमीं । नृत्य करित परि । वृत्ति तयाची ब्रह्मी जडली ।

५२. वृंदावन=कंडुवृंदावन नामक फळ, ५३. शुक्तिपुढ=मोत्याच्या शिंपीचें पृष्ठ. ५४.
मृगमद=कस्तूरी. ५५. मवास=लठारू, चोर. ५६. त्रपा=लाज. ५७. चौदंती=ऐरावत.

अरुणाचळासनि अचळमतीने । कामास्त्राते छेदुनि विजयी वस्त्रे ल्याला । पाते
उघडुनि विनय तपाते । देखुनि ताच्या अवयवाते । लेखुनि माते समान नाते ।
भावे खेवो उदित मुनी तो । निष्कामत्वे । शुद्ध सत्वरत । तत्ववेत्ता ।
बोडुनि हस्ता । बोले प्रशस्त चित्ते । माते माझी जननावस्था । ऐक झळ
माळ । कळते नरि हे मजला तरि । मी बाळक होउनि तुझिये
पोटी काळ कंठितो । माते सांगुं काय । अंगि घाय भेदिले । पूर्वकर्मकृत धर्म
योगे । श्री कृष्णे अर्घ्येष्ट लिहिले । कष्टे कष्टे मध्ये मुष्टि । शुष्क वाष्टि शोषुनि ।
खितपत पूर्वे जठरी । एक तप मी तपलों । आस हरिविणे न दिसे कोणी ।
हर हर ते दुःख चि आठवते । घटिका युग सम अटका सोड्हे । भजनीं नव्हे
चि उदरीं कदापि सुटका । रस कटु माता तीक्ष्ण भक्षुनि क्षणक्षणां । बांग्यासम
आंगी होस्पळे । मांसाचा गोळा । काळ कवळा तर्धी पासुनी टपला तेव्हां ।
त्याते त्रासुनि उदास जालों । दास हरीचा । आतां माते पुत्र-स्नेहे । रक्षां
म्हणतां । रंभा चित्ती । करी अचंबा । सांबाहुनि आगळा । पाहुनि रंभा ।
दंभातीत । सुनितांबिनि मनीं आपुल्या दंग होउनि । सत्संगाचे वारे आंगीं ।
सद्गद आंगीं गद्गद कांपे । स्वेदकंपरोमांच थरारा । नेत्री धारा । अधरस्फूर्ती रुदन
दाटले । स्तवन मांडिले । जळीं लवणसे विषम सांडिले । प्रांजळ मग
गंगाजळ होउनि । अंजलि जोडुनि । मंजुळ बोले । हे सुज्ञा तुज । अज्ञाने
मी अशुद्ध वचने । निषिद्ध केले । नमन करुनियां योगीद्राते । गुप्त पातली ।
गृही सुप्तली । ऐसे ऐकुनि इंद्रदुताते । प्रेरुनि अणितां । पंकजनयनी । संको-
चाते विबूधसदनीं धीटपणाचा लोले म्हणतां । स्वस्थ गच्छलों । झैलाद ठकलों ।
वचना तुमच्या चुकलों नसतां । त्याचा नेम हराया जपलों । सन्निध जाउनि
कामहुकी न मुकलों । बहूत बैकलों । शेर्षी उकलुनि । काय दाउनि
यकलों । अपुले प्रतिज्ञेला मुकलों । वदनीं छकलों । असतां सुकलों ।
तेथुनि शुकलों । एथे यावया । पाय पाहवया । कारण ऐसा । योगी रोगी
भोगी बिटला । वासनेचा आंगी तुटला । स्वये चिकित्सा त्याची केली ।
मोगाची निरीच्छता जाली । समूळ इच्छा शक्ती येथे यावया शक्ति खुंटली ।
भक्ति मुक्तिचीं पथे सेविलीं । तथ्य भावना । सत्य वळखली । औषधीविणे
व्याधि पळाली । सुखी असा निजपदीं बसा । न रसा आह्मांसे । ऐसी रंभा

५८. अरुणाचळ=उदयपर्वत. ५९. खेवा=आलिंगन ? ६०. अळुमाळ=क्षणमात्र. ६१.
एक तप=बारा वर्षे. ६२. सुनितांबिनी=सुंदरी-६३. विषम=वांकडें, द्वेष. ६४. सुसली=नि-
जली. ६५. विबुधसदन=स्वर्ग. ६६. अलाद=अगदीं ६७. बकलों=बडबडलों. ६८. शेर्षी=
शेवटी, अखेरीस (सं० शेर्षी)

विनोद करिनां । मोद^६-भराँन पुष्प-संभारें । भरित पुष्प बटितें मुनिवर ।
करावयातें । सकळ बरोबर । सुरवर किन्नर घेउनी । जयजयकारें । शोंका रे
शोंका रे । म्हणवुनि दुंदुभि^७वरि रोष काढुनी । घोष मांडिला । दोष रहित-मुनि-
यशासि वर्णिति आदित्य कदाचित टळेल नेमा । सिंधु^८ कदाचित सांडिल सीमा ।
चळेल यद्यपि शेषनामा पाताळींचा । उत्तमोत्तमा तुझी ऊपमा । तूज विराजे ।
साम्राज्य सुख शांति । सुखासनि । भाळि शुकाच्या अक्षता लावुनि । गेला
तेथुनि भुराध्यक्ष तो । अंबैरांतुनि पितांबराचे । रूमाल उडविति । धुमाळ
वाढे । मार पिच्छकरि स्वच्छ चामरी । अमरेंद्रावरि । वारिति अमरी ।
अमरावतिला त्वरित पातला । चरित असें शुक विराग ज्ञानें । पराग सेवन
करितां करितां । पावन होतो श्रोता वक्ता । उपजेनां तों अभय हरीचे ।
पुष्कळ पैका । प्राप्त गायका । भव्य भूषणें दिव्य बायका । ऐसा याचा
छंद जयातें । घरीं पैयका । सिद्धी सिद्धी रमानायका । प्रिय होउनियां ।
इंदिरैसैमं मंदिर सुंदर । मंदरधर हारें । स्वैकंधरींची । प्रसादमाळा कठी
घालुनि । अति उत्किर्ती । भवखुंटीतें । सोडुनि हरि वैकुंठो नेडल हें ।
सत्ता वचन अमृतराय भक्तांसि वदला ॥ श्री शु० ॥ १६ ॥

समाप्त.

अमृतरायकृत पदें.

अरे अरे कांहि तरी सोय घरीं ॥ परम वरद कर सुरुचिर तरु नारायणपर
धरुनि धरणीधर अनुदिनीं मनि जप करी ॥ १ ॥ नंदनंदन गोविंद दीन
जन बंधु भवमिधु उतरीं रे ॥ करुणावरुणालयशरणागतपरिपालनपद वरीं
रे ॥ २ ॥ पशुसम होउनि विषयीं न रत तूं परत परत अंतरीं रे ॥ भरीं
भरुनि तूं घरीं रमसी परि श्रमसी गहन भवपुरी ॥ ३ ॥ अमृतराय
तव पाय धरुनियां विनवी बहू बहू परी रे । दुर्लभ दुर्लभ नरतनु सख्या
वद वद वद नरहरी रे ॥ ४ ॥ ॥ १ ॥

अजब सखि लेना जगदंबा माताजका ॥ लुटु लुटु चाल चलनका चलना
॥ ध्रु० ॥ मंगलमूरत सूरत खुब सीस हरि गहरी है दूब ॥ येकरदनं गजब-
दन मदन सुख सदन सदन कर दे दौलतबिन तुलना ॥ १ ॥ लंबा पेट
बडाना आ फराख मीसरीके मोदकके खुराख ॥ चुवा सुहावे चपल सवारी जडा-

६१. मोद=आनंद. ७०. दुंदुभि=नगारे. ७१. अंबर=आकाश. ७२. पायक=चाकर.
७३. इंदिरा=लक्ष्मी. ७४. कधग=कठ. १. वरुणालय=समुद्र. २. रदन=दांत.

वके जिननपर वारी ॥ कोड पुछे तुम कहा जात हो हासत कहये अमृतरायसे मिलना ॥ २ ॥ २ ॥

बो नर कहां पावे निशिदिनी हरगुण गावे ॥ ध्रु० ॥ कुच रोटी कुच लंगो-टीया खुशाल गुजर चलावे ॥ १ ॥ मिनत करकर देवे तो बी पैसा हात न लेवे ॥ २ ॥ दो दिनके दूनया मो बाहवा करकर जावे ॥ ३ ॥ अमृतरायके नामसुधारस मन भर पुरवी लावे ॥ ४ ॥ ३ ॥

हे दारा ॥ मांडी घरीं विदारा ॥ रे रे विषय उदारा ॥ या स्त्रैण कुजन सरदारा ॥ या शरीरमळकेदारा ॥ करीं मुकुंदाराधन भजभज कृष्ण प्रणतमंदारा ॥ १ ॥ दारा० ॥ ध्रु० ॥ हे कांता ॥ इच्छी मर्नि एकांता ॥ नातारे करि आकांता ॥ तपते सम रविकांता ॥ गृहकांतारी कांतारीं हे आठविं तूं श्रीकांता ॥ २ ॥ हे जाया ॥ इच्छी बाहिर जाया ॥ बसे स्वहित वर्जाया ॥ प्रीती न हरिसि भजाया ॥ जायाची तनु रतीं बाहिर जाऊं नेदि निजाया ॥ ३ ॥ या भौरा ॥ वश्य तूं कां सुकुमारा ॥ विसरुनि काळकुमारा ॥ खेळवितोसि कुमारा ॥ नेणसि भवशुभुमारा ॥ स्वःसुभारा चित्रगुप्त तो लिहितो दुरित तुमारा ॥ ४ ॥ हे नारी ॥ विषयबंध नेणारी ॥ मागे कांचन भारी ॥ कीं लुगडेंजरीकिनीरी ॥ नारी-केळतरुछाया त्यज भजत अमृतेश्वर नारी ॥ ५ ॥ ४ ॥

हेरि हा देव तो रे ॥ ध्रु० ॥ शिष्टाईला घरा आलिया न येती सामोरे ॥ म्हणउनि मेलीं कौरवपोंरे ॥ १ ॥ पादसेवनीं श्रीलक्ष्मीचे हात जाले गोरे ॥ त्यातें लेववि सोनियाचे दोरे ॥ २ ॥ अमृतकवीचे गुणगण गातां केश जाले भोरे ॥ बुद्धि न चाले म्हणउनि कागद राहिले कोरे ॥ ३ ॥ ५ ॥

हा देह जाईल रे पुण्य कामा येईल ॥ ध्रु० ॥ मोहित होउनियां विषयीं किति करसिल बाइल बाईल ॥ १ ॥ जोंवरि आणीं शक्ती जवळी धन तोंवरि ते गीत गाईल ॥ २ ॥ अमृत म्हणे सर्व त्यागुनि हा हरि हरि म्हणतांचि सार्थक होईल ॥ ३ ॥ ६ ॥

सखे हो ब्रह्म सदोदित एक ॥ ध्रु० ॥ वेदांतश्रवण जइ कीजे ॥ आत्मानात्म विवेक ॥ १ ॥ जरी गुरुराज करी करपात्रें ॥ अमृताचा अभिषेक ॥ २ ॥ ७ ॥

हे फार खोटे रे हीन केलें पोटे ॥ ध्रु० ॥ साराचें हि सार आयुष्य मोटें ॥ तें चाउलें हात बोटें ॥ १ ॥ रामनाम मुखीं न आलिया काळ ॥ घोटील एक्क्याचि घोटे ॥ २ ॥ सर्वाभूतीं राम नेणुनि कैसा ॥ वाहावासि पाहें लोटे ॥ ३ ॥ रामना-

३. स्त्रैण=स्त्रीलंपट. ४. केदार=शेत. ५. मंदार=कल्पवृक्ष. ६. कांतार=अरण्य. ७. मार=मदन. ८. कुमार=वाईट मारहाण. ९. कुमार=मुलगा. १०. शुभुमार=पाणडुकर. ११. जरीकिनारी=जरोकांठी.

म जप सांडुनि व्यर्थ ॥ वाग्जल्प कीजे होंटे ॥ ४ ॥ अमृत म्हणे राम चिंतुनि राहीं ॥ संतसमागम जोटे ॥ ५ ॥ ८ ॥

काय केलें रे गुरुचरणीं लागुनी ॥ ध्रु० ॥ वेद पट्टुनि निज खेद न जाउनि भेदनवतीला जरि न शमवीलें ॥ १ ॥ श्रीमद्भागवताशय ऐकुनि आग्रह बुद्धिस जरि न दबडीलें ॥ २ ॥ सर्वाभूतीं वासुदेव हें नेणुनि हरिचें चित्त दुखवीलें ॥ ३ ॥ अमृत म्हणे सम सकळ हि लोकीं भल्ल भल्ल जरि वाक्य न म्हणवीलें ॥ ४ ॥ ९ ॥

निजपद पावूं ॥ जगदंबा वदनीं गाऊं ॥ ध्रु. ॥ षटतळ भाळीं कुंकुम वाजूं ॥ नेसवुं जरितारी पाटाजं ॥ मूर्ति चतुर्भुज हृदयीं ध्याजं ॥ जे जे स्त्रीमात्र ते ते जननी जाणुनि ब्रह्मभावना भाजं ॥ १ ॥ दैवें मिळेल तें ची खाजं ॥ लटिका संसार बहकाजं ॥ नामस्मरणें मन समजावूं ॥ सर्व हि आत्मा मानुनि कोठें येउ न जाजं ॥ २ ॥ धूप दीप नैवेद्या दाजं ॥ सच्चि-त्सुखरूपीं मन लावूं ॥ आई आई हें बोलाजं ॥ पदिंच्या प्रेमजळानें नैनतनु-बोलाजं ॥ ३ ॥ गुणदोषांचे मार्गे न जाजं ॥ लोकीं समतेनें चि समजाजं ॥ वगडी समूळ ही टाजं ॥ शीतळ अमृतचरणतरुछाये माजी विसावूं ॥ ४ ॥ १० ॥

हृदयीं आला मनमोहन मुरलीवाला ॥ ध्रु० ॥ मदनतनु जितअंतसिकुसुमाला ॥ मिरवे पीतांबर वनमाला ॥ मुगुटीं धरित मयूरपिछाला ॥ त्याहुनि वर कलगी खुलला गुल्लाला ॥ १ ॥ रुचली उंच घोंगडी त्याला ॥ प्रिय कोमळ तुळशीचा पाला ॥ चारित वृंदावनि कसांला ॥ वाटे प्राणसखा हा चिमण्या गोपमुलांला ॥ २ ॥ पाहुनि उत्सव व्रजवनितांली ॥ करताळिं ठेवी नवनीताला ॥ अंगुलिकांव-रि सारुफळाला ॥ कांवे वेताटी हरि खोंवित जठरपुटी वंशीला ॥ गोरस गो-पवधूंचे प्याला ॥ टेंकर देउनि उदरीं धाला ॥ चिन्हें शुभ्र दिसती अंधाराला ॥ ऐकुनि गाव्हारें जननीला बहुत चि भ्याला ॥ ४ ॥ वाचुनि श्रीमद्भागव-ताला ॥ आशय पुसेनि बरा संतांला ॥ भूतमात्रीं भगवंताला ॥ पाहतां अमृतेश्वर हरि अवघा ची जाला ॥ ५ ॥ ११ ॥

श्रीहरि पूर्णव्यापक जगीं ॥ ध्रु. ॥ अंतर्बाह्ये अभिन्नपणें तो ॥ दोर जसा भुंजगीं ॥ १ ॥ आटुनि पीटितां समरस लेशें ॥ जेवि सुवर्ण नैर्गी ॥ २ ॥ अमृतपणें गोठुनि शीशि जाला ॥ अमृतेश्वर कलगी ॥ ३ ॥ १२ ॥

बये बये म्हणुनि पिउनि पय भययुत हरि सयेविण क्षय शिशुवय करवीलें ॥ १ ॥ काय केलें रे या नर देहीं ॥ ध्रु ॥ तरुणसमयतयि हृदय विषयमय ये

११. अ. अतसी=जवस. अळशी. १२. वनिता=स्त्रिया. १३. वंश=मुरली. १४. अंध-र=खालचा ओंठ. १५. भुजग=साप. १६. नग=दागिना. १७. शशि=चंद्र.

धै धै सह गायन ऐकीलें ॥ २ ॥ भय नर्य रयं गत मनहयं फिरवुनि अविनय
तनय तनय आट हे चेवले ॥ ३ ॥ अव्यय विसरुनि नरतनु व्यय कृत अमृत-
म्हणे जय जय हरि हरवीलें ॥ ४ ॥ १३ ॥

जय जय श्रीकृष्णा श्रीकृष्णा ॥ दूरी करि भवतृष्णा ॥ ध्रु० ॥ तुशी कया
सःसंगति गंगा यमुना वेण्या कृष्णा ॥ १ ॥ शरयू तापी भीमा गोदा रेवौ
दिव्य पयोष्णा ॥ २ ॥ परम संकटी वस्त्रे पुरवुनि बहिण रक्षिली कृष्णा ॥ ३ ॥
अमृत सिधां कृष्णांतें वंदित व्यास कृष्णा नर कृष्णा ॥ ४ ॥ १४ ॥

भजा वो अंजनीसुत बलभीम ॥ ध्रु० ॥ हा भूगोल सर्वपसम तोलित
गणकु मुकीम ॥ १ ॥ बळ अद्भुत पावुनि रत चरणी ॥ कुंतीचा सुत भीम
॥ २ ॥ यवनोत्कर्ष न साहे म्हणुनी ॥ बाटवि फार गनीम ॥ ३ ॥ श्रीहनुमंत
अखंड जपावा ॥ करुणाकर निःसीम ॥ ४ ॥ अमृत म्हणे निशिदिनि तो गावा ॥
अक्षय हा चि उदीम ॥ ५ ॥ १५ ॥

राम गावा हो सखिस्सुख आत्मा ॥ ध्रु० ॥ अमल कमलसम यमल चरण मन
रमल तरि च भव शमल हो ॥ १ ॥ विदुषमान्य शरधनुष्यधरण कलिकलुषहरण
एक निमिषभर गाहो ॥ २ ॥ कुंवल्यनयनिं सितें पिंवळे दिसतें घनसांवळें म्ह-
णुनी मनिं कवळुनि ध्या हो ॥ ३ ॥ गीता उपदेशित भयभीता पीतांबरधर सीतौ-
नाहो ॥ ४ ॥ लक्ष्मणसहित सुलक्षण क्षणभरि अमृतमधुरगुणगण ऐका हो ॥
५ ॥ १६ ॥

बसुनि सुखे चितित जा रघुवीर ॥ ध्रु० ॥ अल्प सुखास्तव व्यर्थ विकुं नका
क्षणिक अमूल्य शरीर ॥ १ ॥ चित्रगुप्त वरदास्त लिहितसे विषयाची अतकरीर
॥ २ ॥ हरिभजनें कामादिक लपती मोठे सबळशरीर ॥ ३ ॥ गुणलेखक
मोहरीर ॥ अमृत घरिं बसल्या देत हरीर ॥ ४ ॥ १७ ॥

बाजविं करताळीं करताळी ॥ गाउनि मृदंगताळी ॥ ध्रु० ॥ इहलोकीं सुख
पावुनि जाउनि श्री हरिपद कौटाळीं ॥ १ ॥ श्रीहरिचे गुण गातां पळती
दुःखाची पेटाळीं ॥ २ ॥ लाउनि बसणें टाळी परि मन जयासि जन हो टाळी ॥ ३ ॥

१८. नय=न्याय. १९. रय=वेग. २०. हय=घोडा. २१. अव्यय=ज्याचा नाश होत नाही
असा. २२. भवतृष्णा=संसाराची आसक्ति. २३. रेवा=नर्मदा. २४. कृष्णा=द्रौपदी. २५.
सर्वप=मोहरी. २६. गनीम=शत्रु. २७. अमल=स्वच्छ. २८. यमल=जुळें. (रामलक्ष्मण)
२९. विदुष=विद्वान्. ३०. कलुष=पाप. ३१. निमिष=अत्यल्प काळ. ३२. कुंवल्य=कम-
ळ. ३३. सित=पांढरें. ३४. नाहो=नवरा. (सं० नाथ). ३५. अ. तकरीर=खोटा आरोप.
३५. सबळशरीर=बळकट आहे शरीर ज्यांचें असे (कामादिक). ३५. अ. मोहरीर=देश-
पांड्याचा गुमास्ता.

अहमालंबनसिद्धं कस्य परोक्ष भवेदिदं ब्रह्म ॥
तदपि विचारविहीनेरपरोक्षयितुं न शक्यते मुग्धैः ॥ ८४ ॥
अहमिदमिति च मतिभ्यां सततं व्यवहरति सर्वलोकोऽपि ॥
प्रथमाप्रतीतिचरमा निवसति वपुरिन्द्रियादिबाह्येऽर्थे ॥ ८५ ॥
वपुरिन्द्रियादिविषया याहं बुद्धिर्भवेदियं भ्रांतिः ॥
तस्मिंस्तद्बुद्धिरिति ह्यध्यासत्वेन शींस्थिमानत्वात् ॥ ८६ ॥
तस्मादशेषसाक्षी परमात्मैवाहमर्थ इत्युचितम् ॥
अजडवदेव जडोऽयं सत्संबन्धाद्भवत्यहंकारः ॥ ८७ ॥
तस्मात्सर्वशरीरेष्वहमहमित्येव भासते स्पष्टः ॥
यः प्रत्ययो विशुद्धस्तस्य ब्रह्मैव भवति मुख्योऽर्थः ॥ ८८ ॥
गोशब्दार्थो गोत्वं तदपि व्यक्तिः प्रतीयतेऽर्थतया ॥
अहमर्थः परमात्मा तद्वद्भात्या भवत्यहंकारः ॥ ८९ ॥
दधृत्वादिकमयसः पावकसंगेन भासते यद्वत् ॥
तद्वच्चतनसंगादहमिति प्रतिभाति कर्तृतादीनि ॥ ९० ॥
देहेंद्रियादिदृश्यव्यतिरिक्तं विमलमतुलमद्वैतम् ॥
अहमर्थमिति विदित्वा तद्व्यतिरिक्तं न कल्पयेत्किञ्चित् ॥ ९१ ॥
किमिदं किमस्य रूपं कथमिदमुदभूदमुष्य को हेतुः
इति न कदापि विचिंत्यं चिंत्यं मायेति धीमता विश्वम् ॥ ९२ ॥
दंतिनि दारुविकारे दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव ॥
जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते ॥ ९३ ॥
यद्वदुःखसुखानामवयवभेदादनेकता देहे ॥
तद्वदिहासति भेदेऽप्यनुभववैचित्र्यमात्मनामेषाम् ॥ ९४ ॥
आत्ममेव महाति पटे विविधजगच्चित्रमात्मना लिखितम् ॥
स्वयमेव केवलमसौ पश्यन् प्रमुदं प्रयाति परमात्मा ॥ ९५ ॥
चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानंदमनुभवारूढम् ॥
ब्रह्मैवास्ति तदन्यन्न किमप्यस्तीति निश्चयो विदुषाम् ॥ ९६ ॥
व्यवहारस्य दशोऽयं विद्याविद्येतिभेदपरिभाषा ॥
नास्त्येव तत्त्वदृष्ट्या तत्त्वं ब्रह्मैव किमपि नास्त्यस्मात् ॥ ९७ ॥

१८. अहमालंबनसिद्धम्=अहं इति पदस्य आश्रयेण प्रतिपादितम्. १९. अध्यास-
त्वम्=आरोपणत्वम्. १००. शास्थिमानत्वात्=अधिकृतत्वात्. १. सत्संबन्धः=अस्तित्वसंबन्धः.
२. प्रतीयते=प्रत्यक्षीभवति. ३. तिरोधत्ते=विलीयते. ४. चिन्मात्रम्=ज्ञानपरिपूर्णं.

अस्यन्यादिति मतं चेत्तदपि ब्रह्मैव तदस्ति तारूपम् ॥
 अतिरिक्तमस्तिताया नास्ति तया शून्यमेव तत्सिद्धम् ॥ ९८ ॥
 तत्त्वावबोधशक्त्या स्थिरतरया बाधितापि सा माया ॥
 आदेहपातमेवा ह्याभात्यात्मापि निजो विदुषाम् ॥ ९९ ॥
 एष विशेषो विदुषां पश्यन्तोऽपि प्रपञ्चसंसारम् ॥
 पृथगात्मनो न कित्तत्पश्येयुः सकलनिगमनिर्णीतात् ॥ १०० ॥
 किं चित्यं किमचित्यं किं कथनीयं किमप्यकथनीयम् ॥
 किं कृत्यं किमकृत्यं निखिलं ब्रह्मेति जानतां विदुषाम् ॥ १०१ ॥
 निखिलं दृश्यविशेषं द्रष्टृपत्वेन पश्यतां विदुषाम् ॥
 बंधो नापि न मुक्तिर्न परात्मत्वं न चापि जीवत्वम् ॥ १०२ ॥
 असकृदिति चित्तितानामव्याहृततरनिजोपदेशानाम् ॥
 प्रामाण्यपरमसोम्नां निर्गमनमिदमेव निखिलनिगमानाम् ॥ ३ ॥
 इत्थं निबोधितः सद्गुरुणा शिष्यः प्रणम्य तत्पदयोः ॥
 स्वानुभवसिद्धमर्थं स्वयमेवांतर्विचारयामास ॥ ४ ॥
 अजरोऽहमक्षरोऽहं प्रज्ञोऽहं प्रत्यगात्मबोधोऽहम् ॥
 परमानन्दमयोऽहं परमशिवोऽहं भवामिपरिपूर्णः ॥ ५ ॥
 आयोऽहमात्मभौजामात्मानन्दानुभूतिरसिकोऽहम् ॥
 आबालगोपमखिलैरहमित्यनुभूयमानमहिमाहम् ॥ ६ ॥
 इंद्रियसुखविमुखोऽहं निजसुखबोधानुभूतिभरितोऽहम् ॥
 इतिमतिदूरतरोऽहं भावेर्तरसुखासक्तचित्तोऽहम् ॥ ७ ॥
 ईशोहमीश्वराणां मिथ्यादोषानुषंगैरहितोहम् ॥
 ईक्षणविषयमतीनामीप्सितपुरुषार्थं धनपरोहम् ॥ ८ ॥
 उदयोहमेवजगतामुपनिषदुद्यानकृतविहारोहम् ॥
 उद्वेगैश्चोक्तसागरवडवामुखहव्यवाहनैर्विहरहम् ॥ ९ ॥

५. अस्ति तारूपम् = अस्ति तत्पदम्. ६. अतिरिक्तम् = अतिरिक्त्य वर्तमान. ७. आदेहपातम् =
 आमरणं. ८. दृश्यविशेषम् = दृश्यपदार्थविशेषम्. ९. परात्मत्वम् = ब्रह्मत्वम्. १०. असकृतम् =
 नित्यं. ११. अव्याहृततर = अतिशयेन अप्रतिहत. १२. प्रामाण्यपरमसोम्नाम् = शास्त्रमेव श्रे-
 ण्मयादा येषां तेषाम्. १३. निगमनम् = सारः. १४. परमशिवः = परमकल्याणरूपः.
 १५. आत्मभाक् = आत्मवान्. १६. अनुभूतिः = अनुभवः. १७. रसिकः = रसास्वादी.
 १८. आबालगोपम् = बालवद्गोपवच्चमूढजनाः तानारभ्य. १९. भावाः = अस्ति, जायते, वर्धते,
 अपक्षियति, विपरिणमति नश्यति एते शरीरस्थ षड्भावाः. २०. अनुषंगः = आरोपः. २१.
 उद्वेगः = उद्ध्वस्. २२. आर्चः = उवाला.

ऊर्जस्वलनिजविभैरुर्ध्वमधस्तिर्यग्शुवानाहम् ॥
ऊहापोहविचारैरुरैरुक्तवत्प्रतीयमानाहम् ॥ १० ॥
ऋषिरहमृषिर्गणोहं सृष्टिरहं सृज्यमानमहमेव ॥
ऋद्विरहं वृद्धिरहं नृतिरहं दीपदीरहम् ॥ ११ ॥
एकोहमेतदादृशमेवमिति स्फुरितभेदरहितोहम् ॥
येष्ट्योहैर्मनीहरंतःसकृतानुभूतिभरितोहम् ॥ १२ ॥
ऐक्यावभासकोहं वाक्यपरिज्ञानपावनमतीनाम् ॥
ऐशमहमेव तत्त्वनैर्ज्ञातमःप्रायमोहमिहिरौहैर्म् ॥ १३ ॥
ओजोहमौषधीनामोतप्रोतयमानभुवनोहम् ॥
ओकारसारसोल्लेसदात्मसुखामोदैभूतभृगोहम् ॥ १४ ॥
औषधमहमशुभानामौपाधिकधर्मजालरहितोहम् ॥
औदार्यातिशयोचितविविधैचतुर्वर्गविक्षणपरोहम् ॥ १५ ॥
अंकुशमहमखिलानामहंतया मत्तवारणेंद्राणाम् ॥
अंबरमिव विमलोहं शंबरैरिपुजातविकृतिरहितोहम् ॥ १६ ॥
आत्मविकल्पमतीनामस्वलदुपदेशगम्यमानोहम् ॥
अस्थिरसुखविमुग्धाहं सुस्थिरसुखबोधसंपदुचितोहम् ॥ १७ ॥
करुणारसभरितोहं कवलितकमलासनादिलोकोहम् ॥
कलुषाहंकृतिलक्षणकल्मषसुकृतोपलेपरहितोहम् ॥ १८ ॥
खानामगोचरोहं स्वातीतोहं खपुष्पभवगोहम् ॥
खलजनदुरैर्मिदोहं खंडज्ञानौषधेर्नोदनपरोहम् ॥ १९ ॥
गलितद्वैतकथोऽहं देहाभवदखिलमलहृदयोऽहम् ॥
गतव्योहमनैर्गत्या गतिरहितपूर्णबोधोहम् ॥ २० ॥
घनतरमोहतमिस्त्रिप्रकरपरिध्वंसभानुनिकरोहम् ॥
घटिकावासरजनीर्वैसरयुगकल्पभेदरहितोऽहम् ॥ २१ ॥

२३. ऊर्जस्वलम्=तेजस्वि. २४. ऊहापोहविचारः=अन्वयव्यतिरेकविवेचनम्. २५. उररी-
कृत्=अतृकृतः. २६. यष्ट्यः=यज्ञादिभिरचित्यः. २७. अनोहः=निष्कामः. २८.
नैशम्=निशासंबन्ध. २९. मिहिरः=सूर्यः. ३०. ओजः=तेजः. ३१. ओतप्रोतायमानभुवनः=
उपरिष्ठादधस्तात्पश्चात्पुरस्तादतएव सवनः विश्वं व्याप्य स्थितः. ३२. उद्धसत्=उत्फुल्लत्. ३३.
आमोदः=परिमलः. ३४. चतुर्वर्गः=धर्माथकाममोक्षरूपः. ३५. शंबरगिणुः=मदनः. ३६.
खम्=इन्द्रियम्, आकाशः. ३७. खपुष्पभवगः=खपुष्पवन्मिथ्याबोधः संसारः तं प्राप्तः. ३८.
दुरासदः=दुष्प्राप्यः. ३९. खंडज्ञानम्=अल्पज्ञानम्. ४०. अपनोदः=निरसनम्. ४१. तमि-
स्त्रम्=तमः. ४२. निकरः=समवायः. ४३. युगम्=कृतत्रतद्वापारकलय एतेषु प्रत्येकम्.
४४. कल्पः=प्रलयः.

चलदचलदात्मकोऽहं चतुरतरश्चाव्यसुष्ठुचरितोऽहम् ॥
 चपलजनदुर्गमोऽहं चपलतरभवजलधिपारद्वष्टाऽहम् ॥ २२ ॥
 छंदःसिंधुनिगूढज्ञानसुखाह्लादमोदमानोऽहम् ॥
 छलपदानिहतमतीनामाल्लभोऽहं विवेकविधुराणाम् ॥ २३ ॥
 जलजासनादिगोचरविविधमहाभूतमूलभूतोऽहम् ॥
 जगदानंदमयोऽहं जन्मजरामरणरागरहितोऽहम् ॥ २४ ॥
 शंक्तेतिहुं कृतिंसिजितंबृहितंमुखविविधनादभेदोऽहम् ॥
 शैटितिघटितात्मवेददीपपरिस्फुरितहृदयभवनोऽहम् ॥ २५ ॥
 ज्ञानमहं ज्ञेयमहं ज्ञाताहं ज्ञानसाधनगणोऽहम् ॥
 ज्ञानाज्ञानविनाशकृतमक्षरमस्तित्वमात्रमेवाहम् ॥ २६ ॥
 तत्त्वातीतपदोऽहं तनुरहमस्मीति भावरहितोऽहम् ॥
 तामसदुराधिगमोऽहं तत्त्वंपदबोधबोध्यहृदयोऽहम् ॥ २७ ॥
 दैवतदैत्यनिशाचरमानवतिर्यङ्महीधरादिरहम् ॥
 देहैर्द्रियरहितोऽहं दक्षिणपूर्वादितिग्विभागरहितोहम् ॥ २८ ॥
 धर्माधर्ममयोऽहं धर्माधर्मादिबंधरहितोहम् ॥
 धार्मिकजनसुलभोऽहं धन्योऽहं धातुरादिभूतोऽहम् ॥ २९ ॥
 नामादिविरहितोऽहं नरकस्वर्गापवर्गरहितोऽहम् ॥
 नादांतवेदितोऽहं नानाविधनिखिलवेदसारोऽहम् ॥ ३० ॥
 परजीवभेदबाधकपरमार्थज्ञानभरितबोधोऽहम् ॥
 प्रकृतिरहं विकृतिरहं परिणैतिरहमस्मि भागधेयौनाम् ॥ ३१ ॥
 फणिधरभूधरवारणबिग्रहविधृतप्रपंचसारोऽहम् ॥
 भालतलोत्थितलोचनपावकपरिधूतपंचबाणोऽहम् ॥ ३२ ॥
 बद्धो भवामि नाहं बन्धान्मुक्तस्तथापि नैवाहम् ॥
 बोध्यो भवामि नाहं बोधोऽहं नैव बोधको नाहम् ॥ ३३ ॥
 भक्तिरहं भक्तोहं मुक्तिरहं वै विमुक्तिरहमेव ॥
 भूतानुशासनोऽहं भूतभवद्भ्रव्यमूलभूतोऽहम् ॥ ३४ ॥
 मान्योऽहमस्मि महतां मंदमतीनाममाननीयोऽहम् ॥
 अदरागमानमोहितमानसदुर्वासनादुरापोऽहम् ॥ ३५ ॥

४५. छलपदम्=अस्रसादिदोषः. ४६. विवेकविधुरः=विचारशून्यः. ४७. जलजासनः=
 ब्रह्मा. ४८. शंक्तेति=शंकारः. ४९. हुकृति=हुंकारः. ५०. सिजितम्=धनुर्गुणस्य दण्डकारः.
 ५१. बृहितम्=करिगाँजितम्. ५२. शैटिति=द्रुतम्. ५३. परिणतिः=परिणामः. ५४. भागधे-
 यः=प्रारब्धम्. ५५. परिधूतः=नाशितः.

यजनयजमानयाजकयागमयोऽहं यमादिरहितोऽहम् ॥
 इंद्रयमवरुणयक्षराक्षसमरुदीशवह्निभूतोऽहम् ॥ ३६ ॥
 रक्षाविधानशिक्षादीक्षितलीलावलोकमहिमाहम् ॥
 रजनीदिवमविरामस्फुरदनुभूतिप्रमाणसिद्धोऽहम् ॥ ३७ ॥
 लक्षणलक्ष्यमयोऽहं लाक्षणिकोऽहं लयादिरहितोऽहम् ॥
 लानालाभमयोऽहं लब्धव्यानामलक्ष्यमाणोऽहम् ॥ ३८ ॥
 वर्णाश्रमरहितोऽहं वर्णमयोऽहं वरेण्यगण्योऽहम् ॥
 वाचामगोचरोऽहं वाचामर्थे परे निविष्टोऽहम् ३९ ॥
 शमदमविरहितमनसां शास्त्रशतैरप्यगम्यमानोऽहम् ॥
 शैरणमहमेव विदुषां शकलीकृतविविधविषयालोऽहम् ॥ ४० ॥
 शङ्खाविरहितोऽहं षड्गुणरहितोऽहमहितरहितोऽहम् ॥
 षट्शैविरहितोऽहं षट्त्रिंशत्तत्त्वजालरहितोऽहम् ॥ ४१ ॥
 सच्चिन्मृत्वात्मकोऽहं समाधिसंकल्पकल्पवृक्षोऽहम् ॥
 संसारविरहितोऽहं साक्षात्कारोऽहमात्मविद्यायाः ॥ ४२ ॥
 ह्येवमहं कव्यमहं हेयोपादेयभावशून्योऽहम् ॥
 हरिरहमस्मि हरोऽहं विधिरहमेवास्मि कारणं तेषाम् ॥ ४३ ॥
 क्षालितकलुषभयोऽहं क्षपितभबक्लेशजालहृदयोऽहम् ॥
 क्षांत्याद्यक्षरसहितं विविधव्यवहारमूलमहमेव ॥ ४४ ॥
 बहुभेः किमेभिरुक्तैरहमेवेदं चराचरं विश्वम् ॥
 सार्धैरफेनतरंगाः सिंधोरपराणि न खलु वस्तूनि ॥ ४५ ॥
 शरणं नाहि मम जननी न पिता न सुता न सोदराश्चान्ये ॥
 परमं शरणाभिदं मे चरणं मे शिरसि दैशिकन्यस्तम् ॥ ४६ ॥
 आस्ते दैशिकचरणं निरवाधिरास्ते तदीक्षया करुणा ॥
 आस्ते किमपि तदुक्तं किमतः परमखिलजन्मसाफल्यम् ॥ ४७ ॥
 कारुण्यसारसांद्राः काक्षितफलदानकल्पकविशेषाः ॥
 श्रीगुरुकटाक्षपाताः शिशिराः शमयंतु चित्तसंतापम् ॥ ४८ ॥

५६. वरेण्यः=प्रवरः, श्रेष्ठः ५७. शरणम्=रक्षकम्. ५८. बद्धावाः=१९ टीप पहा.
 * षट्कोशाः=षड्धातवः. † षट्त्रिंशत्तत्त्वानि=पंचमहाभूतानि (५) अहंकारः (१), बुद्धिः
 (१), मनः (१), अव्यक्तम् (१), दशेंद्रियाणि (१०), पञ्चविषयाः (५), इच्छा (१),
 द्वेषः (१) सुखम् (१) दुःखम् (१), संघातः (१), चेतना (१), धृतिः (१), त्रिगु-
 णाः (३), जीवः (१) ईश्वरः (१). इति एतानि षट्त्रिंशत् (३६)

५९. ह्येवम्=हवनीयद्रव्यम्. ६०. कव्यम्=पितृभ्योदीयमानं द्रव्यम्. ६१. सौकरः=शीतः.

मयि सुखबोधपयोधौ महतिब्रह्मांडं बुद्बुदसहस्री ॥
 माया विशेषमरुता भूत्वा भूत्वा सदा तिरोधते ॥ ४९ ॥
 कवलितचंचलचेतोगुरुतरमंडूकजातपरितोषा ॥
 शेते हृदयगुहायां चिरतरमेकैव चिन्मयी भुजगी ॥ ५० ॥
 गुरुकरुणयैव नावा प्राक्तनभाभ्यानुकूलमारुतया ॥
 दुःसहदुःखतरंगोत्तुंगः संसारसागरस्तीर्णः ॥ ५१ ॥
 सति तमसि मोहरूपे विश्वमपश्यं सदेतदित्यखिलम् ॥
 उदितवति बोधभानौ किमपि न पश्यामि किं त्विदं चित्रम् ॥ ५२ ॥
 नाहं नमामि देवान्देवा एतेऽनुशेरते दैवम् ॥
 तदनुकरोति विधानं तदपि मदीयं ततो नमो मद्यम् ॥ ५३ ॥
 इत्यात्मबोधलाभं मुहुर्मुहुरनुचित्य मोदमानेन ॥
 प्रारब्धकर्मणोऽते तेन परं प्राप्यते स्म कैवल्यम् ॥ ५४ ॥
 मोहांधकारहरणं संसारोद्वेलसागरोत्तरणम् ॥
 स्वात्मानिरूपणमेतत्प्रकरणवरमकृतदक्षिणामूर्तिः ॥ ५५ ॥
 आज्ञानांध्यविहंताविरचितविज्ञानपंकजोल्लासः ॥
 मानसगगनतलं मे भासयति श्रीनिवासगुरुभानुः ॥ ५६ ॥
 इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छंकराचार्यावरचितं स्वात्मानंदप्रकाश-
 कार्याख्यप्रकरणं समाप्तम् ॥

॥ अथ सोपानपंचकम् ॥

वेदो नित्यमधीयतां तदुदितं कर्म स्वनुष्ठायतां
 तेनेशस्य विधीयतामपचितिः काम्ये मतिस्त्यज्यताम् ॥
 पापौघः परिधूयतां भवसुखे दोषोऽनुसंधीयता-
 मात्मेच्छा व्यवसीयतां निजगृहात्तूर्णं विनिर्गम्यताम् ॥ १ ॥
 संगः सत्सु विधीयतां भगवतो भक्तिदृढाधीयताम्
 शांत्यादिः परिचीयतां दृढतरं कर्मांशु सन्यस्यताम् ॥
 सद्विद्वानुपसृप्यतामनुदिनं तत्पादुका सेव्यतां
 ब्रह्मैकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम् ॥ २ ॥
 वाक्यार्थश्च विचार्यतां श्रुतिशिरः पक्षः समाश्रीयताम्
 दुस्तर्कात्सुविरम्यतां श्रुतिशिरस्तर्कोऽनुसंधीयताम् ॥
 ब्रह्मास्मीति विभाव्यतामहरहर्गर्वः परित्यज्यताम्

६२. बुद्बुदः=‘बुडबुडा’ इति म० भा० १. अपचितिः=पूजा.

देहेऽहमतिरुज्झतां बुधजनैर्वादः परित्यज्यताम् ॥ ३ ॥
 क्षुद्रव्याधिश्च चिकित्स्यतां प्रतिदिनं भिक्षौषधं भुज्यताम्
 स्वाद्वन्नं न तु याच्यतां विधिवशात्प्राप्तं संतुष्यताम् ॥
 आदासिन्यमभीप्स्यतां जनकृपानैष्ठुर्यमुत्तुज्यताम्
 शातोष्णादि विषह्यतां न तु वृथावाक्यं समुच्चार्यताम् ॥ ४ ॥
 एकांते सुखमास्यतां पैरनरे चेतः समाधीयतां
 पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं संबाधितं दृश्यताम् ॥
 प्राक्कर्म प्रविलाप्यतां चित्तिबलान्नाप्युत्तरैः श्लिष्यताम्
 प्रारब्धं त्विह भुज्यतामथ परं ब्रह्मात्मना स्वीयताम् ॥ ५ ॥
 यः श्लोकपंचकमिदं पठते मनुष्यः संचितयत्यनुदिनं स्थिरतामुपेत्य ॥
 तस्याशु संसृतिदवानलतोत्रतापो नित्यं सुखं प्रति गमिष्यति चित्प्रसादात् ॥ ६ ॥
 इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं सोपानपंचकं स्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ अथ प्रश्नोत्तररत्नमाला ॥

प्रणिपत्य महादेवं प्रश्नोत्तररत्नपद्धतिं वक्ष्ये ।
 नागनरामरवन्द्यं सर्वज्ञं मोक्षदं शान्तम् ॥ १ ॥
 कः खलु नालङ्कियते दृष्टादृष्टार्थसाधनपटीयान् ।
 अमुया कण्ठस्थितया विमलप्रश्नोत्तरमालिकया ॥ २ ॥
 भगवन् किमुपादेयं गुरुवचनं हेयमपि च किमकार्यम् ।
 को गुरुरयं तत्त्वज्ञः सत्त्वहितायोद्यतः सततम् ॥ ३ ॥
 त्वरितं किं कर्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।
 किं मोक्षतरोर्बीजं सम्यग्ज्ञानं क्रियासहितम् ॥ ४ ॥
 कः पौथेयो धर्मः कः शुचिरिह यस्य मानसं शुद्धम् ।
 कः पण्डितो विवेकी किं विषमवधीरणा गुरुषु ॥ ५ ॥
 संसारे किं सारं बहुशोऽपि विचिन्त्यमानमिदमेव ।
 किं मनुजेष्विष्टतमं स्वपरहितायोद्यतं जन्म ॥ ६ ॥
 भेदिरेव मोहजनकः कः स्नेहः केच दस्यवो विषयाः ।
 का भयवल्ली तृष्णा को वैरी यस्त्वनुदोगः ॥ ७ ॥
 कस्माद्भयमिह मरणादन्धादपि को विशिष्यते रोगी ।
 कः शूरो यो ललना लोचनबाणैर्न च व्यथितः ॥ ८ ॥

२. उद्विग्नता=त्यज्यताम्. ३. परमर=परमात्मनि. ४ सोपानः=“जिना” इति महाराष्ट्र
 भाषायां. ५. पाथेयः=“शिरोरी” इति महाराष्ट्रभाषायां. ६. मदिरा=मद्यं.

७. अनवशं=अनिच्छ. ८. तरलं=चंचलं. ९. शशधरकग्निकरः=चद्रकिरणसमूहः.
१०. प्रच्छन्नं=गुप्त. ११. परस्वं=परधन. १२. जातु=कदाचित्

व्यादाय वक्त्रं नृपतिं मृगेन्द्रो यदा ह्यधावत्स तदा श्वराजः ॥
उत्पत्य धृत्वा वृषणौ स्वदद्विन्ध्यपातयत्तं भुवि दिष्टनुन्नः ॥ ३५ ॥
ततः सेनाधिपाः सर्वे समाजग्मुर्नेकशः ॥
भूषो गृहं समागत्य भुक्त्वा तूर्णमगात्समाम् ॥ ३६ ॥
युवराजप्रधानेषु सकलेष्वगतेषु सः ॥
सर्वानप्रच्छत्किं देयमस्मै व्याघ्रविघातिने ॥ ३७ ॥
स्वस्वमत्यनुसारेण वदन्तु स नृपोत्तमः ॥
आनीय रम्यां शिविकामध्यवेशयदीश्वरः ॥ ३८ ॥
यत्संगतो धर्ममुखाः किलार्थाः सिध्यन्ति मुक्तिः करगा कृती चेत् ॥
यस्तां तनुं मृत्युमुखादरक्षत् तस्मै शुनेऽदाच्छिबिकां न चित्रम् ॥ ३९ ॥
कृष्णवर्णी स सप्तरान्नित्यं स्नातुं ययौ नृपः ॥
एकदा ब्राह्मणः कश्चित्स्नानोक्तानपठन्मनून् ॥ ४० ॥
राजा स्नात्वाब्रवीद्ब्रह्मन् का ते वांछा वदाधुना ॥
उवाच भीतभीतोऽसौ राजानं प्रति दीनवाक् ॥ ४१ ॥
वस्त्रहीनोऽस्म्यहं राजन् वस्त्रमेकं प्रदीयताम् ॥
प्रहस्य राजप्रवरो ग्राममेकमदात्प्रभुः ॥ ४२ ॥
देहीति वचनं येन नृपस्याग्रे निवेदितम् ॥
तद्वंशीयो नरोऽद्यापि नैवान्यं याचेत् नृपम् ॥ ४३ ॥
एवं ग्रामसहस्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ नृपः ॥
युवराजप्रभृतिभिर्दापितास्ते ततः परे ॥ ४४ ॥
प्रधानयुवराजैश्च राजदत्तस्वराज्यतः ॥
दत्ता ग्रामास्ततो भिन्ना विप्रसाद्राज्यमस्य तत् ॥ ४५ ॥
फा यूयं विजितामराध्वशिखरप्रासादमूर्धस्थिता
वक्त्रेन्दु निजमिन्दुमंडलमहादर्शे चिरं पश्यथ ॥
हे देव्यः सुरयानगाः शृणुत नो वृत्तं सुराधीश्वर-
श्रीजेता भुवि शाहुराजं इति यस्तद्विप्रपत्न्यो वयम् ॥ ४६ ॥
अथ मृगयाप्रकारमाह प्रधानसादित्यादिदशभिः ॥ ३० ॥ अयास्य षड्विरोदार्य-
माह राजेत्यादिभिः ॥ ४१ ॥
अथायौदार्य भग्यंतरेण द्वाभ्यामाह । कायूयमिति । अमराणां अन्वा मार्गः वि-
जितः रूढः अमराध्वा यैस्तानि विजितामराध्वानि विजितामराध्वानि शिखराणि

तस्मिन् धनं ददति भूमिसुराः सुराश्च
पुष्टा वणिङ्निचयशिल्पिजनाश्च तुष्टाः ॥
हृष्टा च कोकपटली जलजंतवो ये ॥

रुष्टाः कुलालनिचयाः सकला विनष्टाः ॥ ४७ ॥

दानशूराग्रणीराजा कदाचिद्भ्रातृम्ययोषितम् ॥

ययाच मार्गे क्षुधितो यावनालीमितीर्यते ॥ ४८ ॥

मृगाननुगतः श्रान्तस्तृषार्तः क्षुधितो नृपः ॥

दधिभास्करिकायुक्तां कांचियोषां ददर्श सः ॥ ४९ ॥

संधौ नयंतीं भर्त्रर्थमुवाच स नृपोत्तमः ॥

क्षुधितायाय मे देहि भास्करां दधिसंयुताम् ॥ ५० ॥

तथेति सा पुरस्तस्य स्थापयित्वाऽवसत्सती ॥

भुक्त्वा पीत्वा स पानीयमिति तुष्टोऽब्रवीत्तदा ॥ ५१ ॥

राजाहमस्मि सप्तरं याहि पत्या समन्विता ॥

इत्युक्त्वा तां ययौ राजा सापि धाता कृषिं निर्जाम् ॥ ५२ ॥

येषां ते विजितामराध्वशिखराः विजितामराध्वशिखराश्च ते प्रासादाश्च विजितामराध्व-
शिखरप्रासादास्तेषां मूर्धानः ऊर्ध्वप्रदेशास्तेषु स्थिताः पूयं निजं वक्त्रेदुं इंदुमं-
डलमहादर्शं विरं पश्यय काः इति देवांगनानां प्रश्नः । राजाश्रितविप्रस्त्रियः
उत्तरमाहुरुत्तरार्धेन । सुरयानैः गच्छंति ताः सुरयानगाः हे देव्यः नः वृत्तं शृणुत ।
सुराधीश्वरः इन्द्रः तस्य या श्रीः संपत् तस्याः नेता भुवि शाहुनामा राजा यः तद्वि-
प्राणां पत्न्यः वयं अस्माकमेतादृशी संपत्तस्य संपद्वर्णनं कः करिष्यतीति भावः ।
संवाधातिशयोक्त्यलंकारः ॥ ४६ ॥

तस्मिन्निधि । तस्मिन् शाहौ धनं ददति सति भूमिसुराः ब्राह्मणाः सुराः देवाश्च
पुष्टाः प्रत्यहं सदन्नाशनेन हविर्जक्षणेन चेति भावः । वणिङ्निचयाश्च शिल्पि-
जनाश्च वणिङ्निचयशिल्पिजनाः तुष्टाः प्रत्यहं धनलाभादिति भावः । कोकानां
चक्रताकानां पटली समूहः हृष्टा । अत्युदारस्यास्य धनक्षये दिवसप्रतिबंधकस्य
मेरोः वितरणेन राज्यभावे अस्माकं स्त्रीवियोगो न स्यादिति संतोषादिति भावः ।
ये जलजंतवः ते रुष्टाः । दानप्रसंगेन जलक्षये अस्माकमनवस्थानं स्यादिति
मत्वेति भावः । सकलाः कुलालानां निचयाः विनष्टाः । ताम्रादिधातुमयपात्रव्यवहारे
मृत्पात्रानुपयोगादिति भावः ॥ ४७ ॥

इतिहासांतरमाह नवभिः ॥ दानेत्यादिभिः ॥ ४८ ॥

१७. '०शांतः कदाचिद्धुधि०' पा० भे० । १८. 'हृष्टः' पा० भे० । १९. 'तत्र सं०'
पा० भे० । २०. '०विप्रति' पा० भे० ।

मर्त्रं सर्वं समाचख्यौ जातं यत्पथि तत्तदा ॥
 कृषीवलस्तया सार्धं ययौ सप्तारमाशु सः ॥ ५३ ॥
 प्रणम्य राजवर्यं तं स्थितस्तूष्णीं नृपाग्रतः ॥
 राजा तस्मै ग्राममेकं ददौ यावद्दिवाकरः ॥ ५४ ॥
 कृषीवलोतिसंतुष्टो ययौ निजनिकेतनम् ॥
 एवं राजा दत्तवर्यस्तत्समः कः कलाविह ॥ ५५ ॥
 अष्टौ सुरा यस्य वसन्ति देहे प्रदीप्ततर्द्धिमुखेऽतिभक्त्या ॥
 हृष्यं हुतं येन ददौ स तस्मै ग्रामं किलैकं किमिदं विचित्रम् ॥ ५६ ॥
 जयसिंहो बाजिमखं कृत्वा संपूज्य ऋत्विजः ॥
 तेषां गृहे धनं भूरि शकटैः समवाहयत् ॥ ५७ ॥
 राजाश्रितद्विजेंद्रार्थं लक्षसंख्यं धनं नृपः ॥
 दत्त्वा संप्रेषयामास दूतमेकं विशारदम् ॥ ५८ ॥
 सभामागत्य दूतोऽसौ राजानमवदत्सुधीः ॥
 जयसिंहस्य दूतोऽहं तद्वचः शृणु भूपते ॥ ५९ ॥
 चंद्रप्रभं श्यामकर्णमश्वं निर्माय यत्नतः ॥
 बाजिमेधः कृतस्तस्य दक्षिणेयं तवार्थिनाम् ॥ ६० ॥
 भवद्राज्ये कियान् धर्मस्तद्वृत्तं कथय प्रभो ॥
 एवं दूतवचः श्रुत्वा राजा प्रोवाच तं तदा ॥ ६१ ॥
 अस्योत्तरं श्वः करिष्ये दिनमेकं स्थिरो भव ॥
 श्रुत्वेत्थं निर्गते दूते राजा प्रोवाच मंत्रिणः ॥ ६२ ॥
 अनन्वितं द्रुवाणेषु सर्वेषु निजमंत्रिषु ॥
 प्रहस्य राजा प्रोवाच जयसिंहस्य तं चरम् ॥ ६३ ॥
 विप्राधीनं राज्यमेतद्विधाय देवं शर्वं सर्वदा चिंतयामि ॥
 तैर्यद्वृत्तं वक्ष्यमग्नं वसित्वा *संजह्याहं सुस्थिरो भूतलेऽस्मि ॥ ६४ ॥

अष्टाविति । यस्य राज्ञः देहे अष्टौ इंद्रादयः सुराः वसन्ति । अष्टानिश्च सुरेन्द्राणां मात्राभिर्निर्मितो नृप इति वचनादिति भावः । तस्य राज्ञः प्रदीप्तो यो बद्धिः जाठरः तस्य मुखे येन अतिभक्त्या हृष्यं हुतं तस्मै होत्रे सः राजा एकं ग्रामं ददौ । किल इदं विचित्रं आश्चर्यं किं नेत्यर्थः ॥ ५६ ॥

इतिहासान्तरं चाह यावच्चमत्कारसमाप्तिं जयसिंह इत्यादिभिः ॥ ५७ ॥

२१. 'वदाताराजवर्यस्त' पा० भे० । २२. 'तद्वत्तमु०' पा० भे० । * 'भुक्त्वा चाह' पा० भे० ।

श्रुत्वा वाक्यं दूतैर्वर्यः समेत्य सिंहस्याग्रे वर्णयामास सर्वम् ॥
 अस्मिन् काले मत्समो नास्ति दाता शांतः सर्वस्तस्य सद्योऽभिमानः ॥६५॥
 इति श्री शिवकाव्ये पुरुषोत्तमकविविरचिते अष्टमश्चमत्कारः ॥ ८ ॥

बल्लालेन विधिज्ञेन प्रधानपतिनाऽखिलम् ॥
 वृक्षैश्छन्नं प्रजाच्छन्नमकारि जगतीतलम् ॥ १ ॥
 स्वे स्वे धर्मे रताः सर्वे निर्भया दृष्टमानसाः ॥
 गृहे गृहे मंगलानि चक्रुस्तेतायुगे यथा ॥ २ ॥
 कोंकणस्था द्विजाः सर्वे यष्टिहस्ताः सपाटुकाः ॥
 गुह्याच्छादकवासोऽसि दधानास्तं समाययुः ॥ ३ ॥
 नारिकेलानि पूगानि पृथुकान् तत्पुरे द्विजाः ॥
 निधाय जगदुः सर्वे शृणु बल्लाल मत्सखे ॥ ४ ॥
 एतादृशी ते संपत्तिर्देहात्मभ्यं धनं बहु ॥
 एवं वदत्सु विप्रेषु ददौ तेभ्यो धनं बहु ॥ ५ ॥
 द्वौ पुत्रावस्य जज्ञाते बाजिराजोऽग्निमोऽभवत् ॥
 चिमाजीति कनिष्ठोऽभूत्सूर्यचंद्राविवापरौ ॥ ६ ॥
 पुण्याभिधं स्थलं सम्यक् सर्वकालसुखावहम् ॥
 इति मत्वात्र वसतिं स्त्रीयां चक्रे प्रधानराट् ॥ ७ ॥
 एवं प्रजाः पालयति प्रधानप्रवरे स वै ॥
 कालः समागतो येन सद्यः प्राणैर्बियुज्यते ॥ ८ ॥
 पुरंदरोपनामानमंबाजीति सुविश्रुतम् ॥
 विप्रं संस्थाप्य पुण्याख्ये नगरे स्वर्ययावसौ ॥ ९ ॥
 शाहुस्तद्वृत्तमाकर्ण्य मुहूर्तं दुःखितोऽभवत् ॥
 बाजिराजं तस्य सुतमानाध्यादात्प्रधानताम् ॥ १० ॥
 पितुरप्यधिकं लोकमपालयदलं स च ॥
 ब्राह्मणा अति संतुष्टा विद्याः पेटुरहर्निशम् ॥ ११ ॥
 कलाजीविजनश्चापि कला अभ्यस्तवान् सदा ॥
 राज्ञः प्रीतिः प्रधानेऽस्मिन्बल्लालादधिकाऽभवत् ॥ १२ ॥
 राजैकदा सैदोमध्ये शृण्वत्सु सकलेषु सः ॥
 श्रीशिवकाव्यव्याख्यायां स्वयंकृतायां अष्टमश्चमत्कारः ॥ ८ ॥

१०. 'तत्तथा' स० 'पा० भे० । १. 'स्यसूनुमादायादा' 'तत्तत्तथाभा' इति
 ११ पा० भे० । १२. 'समामध्ये' पा० भे० ।

श्रीशिवकाव्यम्-९

उवाच हे प्रधानेश गच्छोत्तरदिशं संखे ॥ १३ ॥
 वीरान् सर्वान् विजित्याशु धनं पुष्कलमानय ॥
 एते वीरास्त्वया सार्धं यास्यन्ति प्रथिता भुवि ॥ १४ ॥
 इत्युक्त्वानर्घ्यभूषणैर्वसनैश्च व्यतोषयत् ॥
 गजांश्च विंशतिं प्रादाद्रथास्तद्वद्भिगुणास्तथा ॥ १५ ॥
 बाजिसादिभटांस्तेन सार्धं राजाऽयुतं ददौ ॥
 पदातीनयुतं तद्वद्दीरान् युद्धविशारदान् ॥ १६ ॥
 पञ्चाशद्विर्यत्रवरैरन्वितो हृदुभिघ्वनिम् ॥
 कारयन् धनदस्याशां ययौ शाहोः प्रधानराट् ॥ १७ ॥
 सरोग्रामकृतावासो दाभाड इति विश्रुतः ॥
 अंतरंगो नृपस्यासीद्व्यंबको वाहिनीपतिः ॥ १८ ॥
 अष्टायुतैर्वाजिवाहैर्वैर्युद्धविशारदैः ॥
 युक्तोऽसौ गौतमीतीरे स्थितवान् राजकार्यकृत् ॥ १९ ॥
 बाजिराजं समायातं श्रुत्वा दूतमुवाच सः ॥
 हे दूत त्वरया गत्वा बाजिराजं निवेदय ॥ २० ॥
 भवतानेन मार्गेण नागंतव्यं कदाचन ॥
 इत्याभाष्य निजं दूतं प्रेषयामास सत्वरम् ॥ २१ ॥
 दूतः प्रधानमागत्य सेनापतिवचोऽब्रवीत् ॥
 क्षणं विचार्य दूतं तं प्राह बुद्धिमतां वरः ॥ २२ ॥
 अन्यमार्गेण यास्याम इति तं शंस हे चर ॥
 दूते गते बाजिराजो मनसांचितयच्चिरम् ॥ २३ ॥
 पूर्वस्यां यावतो देशः पश्चान्मूढो ह्ययं स्थितः ॥
 राज्ञोऽतिवल्गुभश्चायं सेनाप्यस्य महत्तरा ॥ २४ ॥
 अहमत्यरूपसेनोऽस्मि सहायो नास्ति कोऽपि मे ॥
 जयः कथं मम भवेत्प्रारब्धाद्यादि मे जयः ॥ २५ ॥
 अप्रीतिर्मयि राज्ञः स्यात्तेनायं वा नियोजितः ॥
 इति संचितयस्तत्र मासमेकं व्यवस्थितः ॥ २६ ॥
 त्रिवारं शाहुराजाय पत्रं प्रेषितवानसौ ॥
 राज्ञा तदुत्तरं नैव लिखितं किमपि स्फुटम् ॥ २७ ॥
 प्रधानाधिपतिः स्वीयं मंत्रिणं प्राह हे संखे ॥
 कार्यं गुरुतेऽकारि विचारस्त्वं सुधीः शृणु ॥ २८ ॥

३. 'शंप्रति' पा० भे० । ४. 'नैस्तमतो०' पा० भे० । ५. 'पूर्वतो' पा० भे० ।

पुरुषोत्तमकविविरचितम्

शुचिं दांतं धीरं वीरं जितेंद्रियम् ॥

दृणुते भूपं नज्जाब्धं न कदाचन ॥ २९ ॥

जयश्रीर्दुर्लभेतस्य श्वो गंतव्यमितो मया ॥

इत्थं निश्चित्य मेधावी प्रातर्भुक्त्वा ययौ पुरः ॥ ३० ॥

सेनापतेस्तु शिविरे कोचिदभ्रंति शेरते ॥

वदन्ति केचित्सानन्दं विहरन्ति च केचन ॥ ३१ ॥

सर्वेष्वनवधानेषु वीराः कुंतायुधास्तु ते ॥

कृपाणपाणयः केचिद्दन्विनो यन्त्रिणो ययुः ॥ ३२ ॥

एककालं समागत्य सूर्ये मध्याह्ने सति ॥

शलभा इव ते सैन्यं प्रपेतुर्जयकाक्षिणः ॥ ३३ ॥

बाजिशजः स सेनान्यं हत्वा वीरानघातयत् ॥

केचित्पलायनं चक्रुः केचिद्वक्त्रे तृणं दधुः ॥ ३४ ॥

वायुर्यथा घनानां किं क्षणान्नाशयति प्रभुः ॥

तथा प्रधानवर्योऽसौ तत्सैन्यमवधीत्क्षणात् ॥ ३५ ॥

प्रधानः सेनया युक्तो गोदां स्तुत्वा प्रणम्य च ॥

रूनात्वा भुक्त्वात्र संतुष्टतामुत्तीर्य पुरो ययौ ॥ ३६ ॥

मातृगौतामै गौतमादिमुनिभिः संप्रार्थिते सर्वदा

देवैर्दारसुतैर्युतैः परमया भक्त्या सुसंपूजिते ॥

बद्धिः कक्षचयं हिनस्ति शिखया योगेऽघसंघं तृणं

त्वं दूरात्स्मृतिमात्रतो हरासि यत्कस्त्वत्समस्तं वद ॥ ३७ ॥

नञ् निषेधर्थे तेन नकारेण आह्वयं युक्तं अप्रज्ञापालं अशुचिमित्यादीत्यर्थः ॥२९॥

स्तुत्वेत्युक्तं तमेव स्तवनप्रकारमष्टभिः पदैराह मातरित्यादिभिः । गौतमादिमु-
निभिः सर्वदा संप्रार्थिते । दारसुतैः युतैः, देवैः भक्त्या सुसंपूजिते । हे मातः
गौतामि वद्विः अभिः कक्षचयं तृणचयं । कक्षौ तु तृणवीरूपावित्यमरः । योगे
संयोगे सति त्वं तु दूरादित्यर्थः । शिखया ज्वाल्या हिनस्ति दहति । त्वं तु दूरा
त्स्मृतिरेव स्मृतिमात्रं तस्मात् स्मृतिमात्रतः । मात्रं कात्स्न्येऽवधारणे इत्यमरः ।
अघसंघतृण पापसंघरूपं तृणं । दुःखैर्नोव्यसनेष्वघमित्यमरः । हरामि यत् गंगा-
गंगेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं सगच्छती-
तिस्मृतेरिति भाषः । तत्तस्मात्कारणात् त्वत्समः त्वत्तुल्यः अन्यः कः अस्ति तं
त्वमेव वद । नास्तीतिभावः ॥ ३७ ॥

श्रीशिवकाव्यम् - ९

सिंहैज्ये हरिपादसंभवतनुगंगापि पापैर्नरैः
 स्वस्मिन् त्यक्तमघं निहतुमनघे त्वामेव सा धावति ॥
 कः शक्तस्तव वर्णने भुवि नरो दोषोऽयमेको महान्
 देवाः पुण्यकृतो नयन्ति हि दिवं त्वं पापकृत्पुरुषान् ॥ ३८ ॥
 गौः स्वर्गस्तमिमं ददासि जननि स्वीयाघनाशक्षमे
 तस्मात्त्वां प्रवदन्ति वंदितपदे गोदेति विद्वज्जनाः ॥
 एकैवाखिलकामदासि भवती स्वर्गगयासंगता
 किं दातेति मनो विचारयति मे मातर्नमस्ते नमः ॥ ३९ ॥
 तावत्सूर्यसुतः करोति गणनां पापस्य गंगे नृणां
 यावद्दृष्टिपथं न गच्छसि जगत्पापौघविध्वंसिनि ॥
 गोदेति स्मरणादघौघविलयस्त्वद्दर्शनं मुक्तिदं
 स्नाने किं भवतीति संशयपथः पूरे मनो मज्जति ॥ ४० ॥

सिंहैज्य इति । हे अनघे । हरति पातकमिति हरिः तस्य पादः चरणः तस्मा-
 त्संभवः उत्पत्तिर्यस्याः सा हरिपादसंभवा हरिपादसंभवा तनुर्यस्याः सा हरिपादसंभवत-
 नुरपि सकलपातकहर्तुहरेरुत्पन्नापीति भावः । गंगा भागीरथी पापैः पापकर्तृभिः
 नरैः स्वस्मिन् त्यक्तं अघं निहतुं दूरीकर्तुं सिंहैज्ये सिंहगुरौ त्वमेवधावति आयाति ।
 अतः तव वर्णने भुवि कः नरः शक्तः न कोपीत्यर्थः । अयं व्याजस्तुत्याह । देवाः
 पुण्यकृतः पुण्यपुरुषान् दिवं नयन्ति त्वं पापकृत्पुरुषान् पापकर्तृन् नरान् दिवं
 नयसि अयमेव महान् एकः ते दोषः अस्ति हि । अत्र निन्दया स्तुतिरिगम्यते अतः
 व्याजस्तुत्यलंकारः । उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निदास्तुतिभ्यां स्तुतिनिन्दयोः कः स्वर्धुनिवि-
 कस्ते पापिनो नयसे दिवमिति लक्षणात् ॥ ३८ ॥

इदानीं गोदेति संज्ञायाः निरुक्तिपूर्वं स्तौति गौरिति । हे स्वीयानां स्वकीयानां
 यत् अघं पापं तस्य नाशस्तस्मिन् क्षमे समर्थे । गौः स्वर्गः । गौः स्वर्गे वृषभे
 रश्मौ वजे चंद्रमसि स्मृतः । अर्जुने नेत्रदिग्भाणभूवाग्वारिषु गौरितेति विश्वः । तं
 इमं स्वर्गं यस्माद्दासि तस्मात्त्वां विद्वज्जनाः पंडिताः गोदेति प्रवदन्ति । इयं संज्ञा
 पण्डितकृता नान्यकृतेतिभावः । हे वंदितपदे जननि त्वं एकैव असहायैव अखिल
 कामदा असि मुक्तिमपि दातुं समर्थासित्यर्थः । भवती स्वर्गगया भागीरथ्या संगता
 सती किं दाता किं दास्यतीति मनः विचारयति मनसि सिद्धांतो न जायते अतस्ते
 तुभ्यं केवलं नमः । पुमश्च नमः नमस्कारः अस्तु ॥ ३९ ॥

तावदिति । हे जगत्पापौघविध्वंसिनि सूर्यसुतः यमः नृणां पापस्य तावत्गणनां-
 रोति यावत्त्वं दृष्टिपथं दृग्गोचरत्वं न गच्छसि । तव दर्शने जाते सर्वपापं लयं

७. 'निस्वर्गपवर्गप्रदे' पा० भे० । ८. 'जननी' पा० भे० ।

पुरुषोत्तकविवरितम्

सप्त कृतास्त्वया जलनिधीन् सप्त प्रवेष्टुं ध्रुवं
मुखलोकसप्तकमधोलोकांस्तथा सप्त वा ॥

आविश्य स्वमुखैः करोमि निखिलान् पुण्यानयं ते वृथा
यत्नो यत्स्मरणाद्ब्रजंति हि दिवं दिव्यैर्विमानैर्युताः ॥ ४१ ॥

ग्रामस्था अपि देवताः कलिभयाद्याता दिवं स्वर्णदी
स्वाख्यामर्थवर्ती तथा विदधती यातेति मन्ये हरिः ॥

यास्यत्येव निजालयं भगवति तत्र नैवगच्छस्यदो

हेतुस्ते तद्दयं जनेषु सदयं नान्यो मया दृश्यते ॥ ४२ ॥

यातीत्यतः अग्रे पापगणना व्यर्थेति मन्ये इतिभावः । गोदेति स्मरणात् अघोघ-
विलयः त्वदर्शनं मुक्तिदं अनन्तरं स्नाने सति किं भवतीति मे मनः संशयः
एव पयसः पूरः वारिसमूहः तत्र मज्जति । सर्वापेक्षया मुक्तिः अधिका सा तु
दर्शनमात्रेण भवति स्नाने सति अग्रे किमपि नावशिष्टमतः स्नानस्य वैयर्थ्यमेव
प्रतिभातीति विचारयतीति भावः ॥ ४० ॥

सप्तभिर्मुखैः समुद्रप्रवेशने उत्प्रेक्षते ओघा इति ॥ त्वया सप्त क्षारोदधिमारभ्य
शुद्धोदां तान् जलनिधीन् प्रवेष्टुं सप्त ओघाः कृताः ध्रुवं शंके । निजभर्या सागरेण
सप्त रूपाणि धृतानि अहं तु तस्य पत्नी अतः एकेन रूपेण तत्प्रवेशे तस्य
तोषो न स्यादतः सप्त रूपाणि धृत्वा प्रवेशो युक्त इति सप्त ओघाः कृताः नु
इत्यर्थः । यद्वा अथवा भूः भूर्लोकः सः मुखं मुख्यो येषान्ते भूर्मुखाः भूर्मुखाश्च
ते लोकाश्च भूर्मुखलोकाः तेषां सप्तकं स्वमुखैः आविश्य पुण्यान् पवित्रान् पुण्य-
शब्दोत्र द्रव्यवाचकः अतः पुंसि । शस्तं चायत्रिषु द्रव्ये पापं पुण्यं सुखादि च
इत्यमरः । द्रव्यं तु लिंगसंख्यान्वितं द्रव्यं करोमि अतः सप्त ओघाः कृताः ध्रुवं ।
यद्वा अधोलोकान् अतलादीन् सप्तस्वमुखैः आविश्य निखिलान् तान् पुण्यान्
करोमि इति सप्त ओघाः कृताः ध्रुवं । प्रथमपक्षे सप्तधाभवेन युक्तं । द्वितीयतृतीय-
पक्षयोः सप्तधाभवनमयुक्तमित्याह । अयं ते यत्नः वृथा यत् यस्मात् हेतोः
नराः स्मरणात् गंगा गंगेति नामस्मरणात् दिव्यैः विमानैः दिवं ब्रजंति अतः
सप्तधा भूत्वा प्रविश्य तत्तल्लोकपवित्रीकरणे श्रमो न युक्तः अनायासेनैव सिद्धेरिति
भावः ॥ ४१ ॥

ग्रामस्था इति । ग्रामेषु तिष्ठन्ति ताः ग्रामस्थाः देवताः अपि शब्दात् तीर्था-
दिस्थाः कलेर्भयात् दिवं याताः गताः स्वः स्वर्गस्य नदी स्वर्णदी भागीरथी । स्वर-
व्ययं स्वर्गनाकात्रिदिवत्रिदशालयाः इत्यमरः । पूर्वपदात्संज्ञायामग इति णत्वं । स्वस्य

जी मराठी काव्ये उपलब्ध आहेत त्यांची यादी.

नं.बर.	कवि.	नांव.	वृत्त.	संख्या.
१.	रामदास.	किष्किदाकांड व उत्तरकांड.	श्लोक.	१००
२.	ज्ञानदेव.	उत्तंगीता.	ओवी.	१२१
३.	रामदास.	पंचोकरण.	,,	६०
४.	शिवराम.	हस्तामलक भाषांतर	श्लोक.	१५
५.	सखारामतनय.	रुक्मिणी स्वयंवर.	आर्या.	१०८
६.	सदाशिव.	शिव पार्वती संवाद.	श्लोक.	५३
७.		हिंदुस्थानचा इतिहास.	,,	३४७ (अपूर्ण)
८.		कृष्णदानावृत	,,	१४७
९.	वैजापूरकर कवि किंकर. }	सुदामचरित्र.	श्लोक.	१०८
१०.	,,	गडड गर्व भंजन.	,,	६८
११.	,,	शुकरभासवाद.	,,	५०
१२.	,,	गोपीविनोद.	,,	५२
१३.	,,	उद्धवपत्रभाषा.	,,	६३
१४.	,,	शिवरात्रीची कथा.	,,	७४
१५.	आनंदतनय.	पदें.	पद.	५
१६.	श्रीपतिदास.	मनसंबोध.	ओवी.	९७९
१७.	श्यामाकवि.	स्यमतकोपाख्यान.	श्लोक.	१२६
१८.	,,	,,	,,	,,
१९.	परशुराम.	श्रीगुरुचरित्र.	आर्या.	३७८०
२०.	वामन.	दानावृत.	श्लोक.	१६७
२१.	कविकिंकर.	द्रौपदीवस्त्रहरण.	,,	९२
२२.	,,	गडडगर्व भंजन.	,,	६८
२३.		महाबळभट्ट विटंबन.	,,	१८
२४.	आनंदतनय.	बालचरित्र.	,,	१५
२५.	अरणीचा शिपाई.	पूतनावध.	,,	५४
२६.	आनंदतनय.	कंदुकाख्यान.	श्लोक.	३२
२७.	बस्वलिंग.	गजगौरीव्रत.	,,	३८
२८.	वामन.	जयद्रथवध.	,,	२७
२९.		द्वादशमास.	,,	४१ (अपूर्ण)
३०.	शिवदास.	मातंडविजय.	ओवी वगैरे.	२२०
३१.	मध्यमुनी.	प्रल्हाद चरित्र.	श्लोक	३६ (अपूर्ण)
३२.		वस्त्रहरण.	,,	१८ (अपूर्ण)
३३.	जयरामसुत.	कटाव.	कटाव.	१
३४.		मुद्रल आर्यांचें मराठी भाषांतर. }	श्लोक.	८०
३५.	शिवराम	वरीक्षिताख्यान.	श्लोक व.	२०
३६.	,,	भृगुचरित्र.	,,	२९

(पुढे चालू.)

सूचना.

(१) सन १८७९-८०-८१-८२ सालचे १२ अंकाच्या प्रतीत्यांस पाहिजे असतील त्याणीं दर सालचे अंकांस ५ रु० ५ आणे प्रमाणे आम्हांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांकडे रवाना होतील. सन १८७८ सालचा पहिला अंक शिवाय करून बाकीचे अंक फुटकळ विकत मिळतील. दर अंकाबद्दल ८८६ पाठविले असतां अंक रवाना होतील.

(२) वर्गणी खाली लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोचेल.

- रा. रा. श्रीधर गणेश निन्सीवाले एम. ए., प्रोफेसर मुंबई.
 ,, ,, शिवराम परशुराम भिडे, एम. ए. बडोदे.
 ,, ,, जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल-ठाणे.
 ,, ,, सावळाराम माधव चिटणीस सायेर इंदूर.
 ,, ,, बामन दाजी ओक, सिटीस्कूल नागपूर.
 ,, ,, विष्णु रघुनाथ नातू अ० मा० हायस्कूल वेळगांव.
 ,, ,, गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ. मा. रा० हायस्कूल कोल्हापूर.
 ,, ,, परशुराम भिकाजी भाट्ये वकील रत्नागिरी.
 ,, ,, त्रिवक केशव परचुरे हेडस्मातर. अह्मदाबाद.
 ,, ,, विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए. उमरावती.
 ,, ,, बळवंत कमळाकर शिरस्तेदार अह्मदाबाद.
 ,, ,, रामचंद्र बळवंत खांडेकर, प्रायव्हेट सेक्रेटरी
 नि॥ श्री० आपा सहेब अग्नि सरकार जालंधर.
 ,, ,, गोविंद नारायण केळकर, बी. ए. हायस्कूल नासिक.

(३) हे पुस्तक सर्वांस घेण्यास सुलभ पद्धतीने म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ८६ मागाहून ५ रुपये ८८. आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आंत समजावी. पोष्टाची तिकिटें पाठविणें झाल्यास तां अर्धा आणा किंमतीचीं असावीं व रुपयास ८८६ प्रमाणे वर्तावळा पाठवावा.

या पुस्तकासंबंधे हरएक प्रकारचा पत्रव्यवहार ठेवणें तो काव्ये-
 तिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक, घर नंबर २५६, सदाशिव
 पेठ पुणें गोगटे यांचा वाडा या पत्त्यावर ठेवावा.